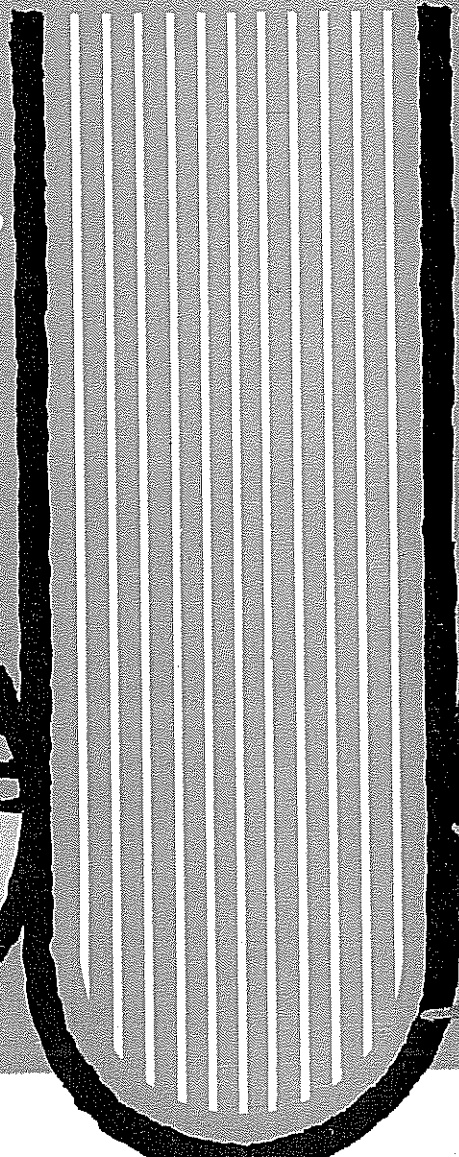
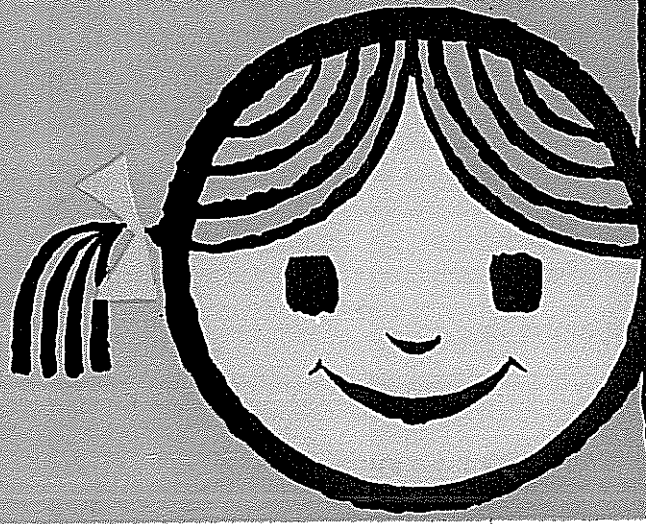

ספרות ילדים וזמרים

כתב-המה

ספרייה
בית הפרדש כחורים העברי
התמלכהתי עיש דוד ירלין
ירושלים

השלישית
דוד ג. (יא)

ניסן תשל"ז — מרץ 1977

עיון ומחקר

המדור "עיון ומחקר" מוקדש הפעם לנושא עיבוד והתאמה של ספרות ילדים ונוער לתיאטרון ולטלוויזיה. הנושא מובא בהתחשב בהשפעה של אמנות הבמה על הקריאה החופשית של הילד והנער.

הרהורים על ספרות, טלוויזיה והוראת ספרות

מאת אילנה רימלט

הדברים המובאים בזה אינם מתיימרים להיות פרי חקירה מעמיקה במציאת הקשרים והפערים בין עולם הספרות ועולם הסרט. לכל היותר ניתן להתייחס אליהם כאל סיכום ~~הימים~~ של מספר שנות עבודה מעשית עם מורים ועם תלמידים במסגרת המחלקה לעובדי הוראה בטלוויזיה הלימודית בנושא ספרות וטלוויזיה.

האם אפשר? כיצד אפשר? והאם זה רצוי לגייס את עידן הטלוויזיה והקולנוע לשרותה של הספרות? שואל את עצמו כל מורה לספרות במשך השנים מאז חדרה הטלוויזיה לכל בית ולכל בית-ספר: איך נמשיך להטיף לאהבת הספר בדור של טלוויזיה וקולנוע? מהו הרציונאל החינוכי הבדוק עליו אנו משתיתים את דברינו בשעורי הספרות, כאשר בלטה זכרונות הילדות שלנו אנו מנסים לגלות בפני התלמידים את סוד קסמה של המילה הכתובה. וכל זאת בעידן שילדינו מוכנים לשבת שעות לפני קופסת הקסמים מבלי שאיש יבקש זאת מהם? האם נמשיך ללמוד ספרות בבית-הספר כפי שלימדנו עד כה ונתעלם מהעובדה שמידע טב היצירות הכתובות מועברות אלינו באמצעות שפת התמונות או שנחפש דרך ליצור "שידוך מכובד" בין שני הבתים.

קרן בית הנשיא משרד החינוך והתרבות עירית ירושלים — המחלקה לחינוך המרכז לספרות ילדים

המערכת: גרשון ברגסון (עורך), ד"ר אוריאל אופק (יועץ מדעי), ד"ר מנוחה גלבוע, חוה ויזל, אלכס זהבי, ד"ר אסתר טרסי, פנינה קרון (מזכירה)

©

כל הזכויות שמורות

בהוצאת משרד החינוך והתרבות, המדור לספרות ילדים, ירושלים, דוד המלך 18.

בסיוע הקרן לזכרה של ליבי ברקסון ארה"ב

דפוס רפאל חיים הכהן בע"מ, ירושלים

המושג ספרות מתקשר במילה הכתובה. המפגש של האדם עם עולם הספרות מתחיל אישם בחדר הילדים ומסתיים בבחינה האישית של כל פרט את החומר שהוא מוכן לקרוא. מפגש זה עובר תהליך של הכוונה, לימוד וחינוך שנועד לתת בידי הפרט כלים לשמוע, להרגיש, לראות ולחוות דברים בכוח המילה הכתובה.

בחוברת "הוראת הקריאה" סיון תש"ל"ב כותב הצוות של לשון וספרות ב'—ו' כי מטרת התכנית היא לפתח את יכולת הלומד ליהנות מטקסטים כתובים, ולביאור לידי כך, שיהיה מעוניין ומסוגל להיעזר בלשון הכתובה לשם עיצוב השקפת עולמו. בפרסום אחר של הצוות בספרות ממת"ל נאמר, כי תכלית הוראת הספרות היא חינוך קורא טוב הנהנה מן הקריאה ויודע לנמק ביקורתו.

כל זה נאמר כשהמפגש בין האדם והיצירה הספרותית נעשה בתיווכם של סמלים גרפיים; מילים, משפטים, סימני קריאה וכו'; והאדם הקורא נאלץ לגייס את הסמל הגרפי, ליצור את התמונה המוחשית שמסתתרת מאחורי המילה הכתובה ולתת תרגום אישי לסימנים השחורים ששודרו אליו ע"י היוצר. והשאלה המרכזית בהוראת הספרות היא — כיצד לעזור לתלמיד לחדור אל המציאות המתוארת בספר, להתערות בה ולחיות אותה. גם הסרט (הטלוויזיה והקולנוע) יוצר מפגש בין הצופה ובין יצירת אמנות, אך כאן אמצעי הביטוי הוא התמונה. לכאורה נראה, שמחצית המלאכה נעשתה. הסרט עשה את התרגום החזותי של המילים, ויוצרי הסרט נתנו

לקורא-צופה את הפירוש האישי שלהם לטקסט הכתוב. אבל למעשה הם יצרו יצירה חדשה שכלי הביטוי שלה שונה. על מנת להגיע למפגש של חוויה עם היצירה החדשה, שוב על הצופה להפעיל את הכלים האינטלקטואליים שברשותו כדי "לקרוא" נכון ולהבין את מה שמסור דר אליו באמצעות תמונות וקולות.

טעות היא לחשוב שהעלאת יצירה ספרותית בסרט היא העתק ושיחזור של המציאות הספרותית. הסרט הוא יצירה חדשה בעלת עיצוב אמנותי שונה לחלוטין מהיצירה הכתובה.

אם אחת ההגדרות הקולעות לשירה טובה היא "מיטב המילים במיטב סידורן" ניתן לומר על סרט טוב שהוא מיטב התמונות במיטב סידורן. והגדרה זו מתייחסת לבחירה המוצלחת ביותר של המילים, התפאורה והתלבושת, במיקוד המצלמה בנקודה הרלוונטית ביותר, בחירתן בתמונה במקום הנכון ביותר, בעריכתן רגישה של התמונות וכו'. אלה הן לבני הבניה של היצירה החדשה.

המעבר מספר לסרט איננו רק מעבר ממערך אחד של מוסכמות למערך אחר החלפת מדיום לשוני במדיום חזותי אלא הרבה מעבר לזה: יצירה ספרותית וסרט שייכים לז'אנרים אמנותיים שונים ורחוקים זה מזה, כשכל יצירה קיימת בזכות עצמה והיא בעלת ייחוד ותכונות משלה. שני הז'אנרים האמנותיים מטפלים בדרך שונה בסמלים ובדימויים, אלה שתי שיטות שונות בטיפול במוסכמות של חלל ושל זמן, הם מטפלים בצורה שונה במציבים הכרחיים (חלומות, זכרונות, דמיון). הם משפיעים בצורה שונה על הצופה, כשהסרט נתפס ישר בתודעתו של האדם

ואילו לשון הכתובים חייבת לעבור את תהליכי ההכרה המושגית. (ראייה באמצעות העין לעומת ראייה באמצעות הדימוי השכלי).

האם זכורה לכם הפתיחה לספר "הגיהנום" של מנוטר דס? הסופר נזקק ל-60 עמודים גדושים כדי לתאר את גגות פריז. כמה דקות צריכה המצלמה לטייל מעל גגות פריז כדי לתת לצופה אותה תחושה אליה התכוון הסופר. ואולי אין זו אותה תחושה?

הסרט, על אפשרויותיו הטכניות לא רק מגיש יסודות ספרותיים בדרך שונה, אלא גם יצר משמעויות חדשות כגון: החייאת הדומם, מימוש החלום, המחשת הרעיון המופשט וההשערה, המגע הקרוב בין הזמנים, וכמו כן גילוי פניו של האדם על כל דקויות הבעותיו.

איעזר במספר דוגמאות כדי להמחיש כיצד עשוי להיות מתורגם טקסט כתוב לשון הסרט. הבה נזכר במעמד יציאתה של **כיפה אדומה** ליער. מעמד זה מסופר בספר בשורות רבות. תמונה אחת בסרט עשויה להנציח את המעמד על כל מערכת הסמלים שבו: בצד אחד של התמונה עומדות האם והבת בפתח הבית הלבן המטופח שהוא מקור לחום ובטחון. האם קושרת את הכיפה לראש הבת ונותנת לה הוראות אחרונות של זהירות בדרך. בצד השני של התמונה נראה היער האפל והמאיים שמהווה ניגוד חריף לבית. בין הבית ליער מוביל שביל. זהו השביל שמקשר בין שני העולמות: עולם הבית, עולם הילדות, עולם החסות, ועולם היער, עולם הבגרות, עולם של מאבק. ברקע נשמעת מוסיקה שמבשרת רעות. לתמונה זו נדחסו אובייקטים רבים אשר

לקוחים ממערכות של ציפיות שונות וכך נוסף מימד של עומק לכתוב בטקסט. התמונה הצליחה לחשוף משמעויות מרוכזות בטקסט כאשר לא רק ההתרחשות העכשווית באה לידי ביטוי אלא מצויים בתמונה גם רמזים לעתיד להתרחש. אם כי מערכת הניגודים קיימת גם בסיפור, בתמונה המתוארת לעיל היא מודגשת ומובלטת עד הפיכתה לסמל.

בשיר "גינג'י" של מרים ילן שטקליס אומר הילד: "...וברחוב הם קוראים לי... גינג'י / בכיתה הם קוראים לי גינג'י / אפילו בלילה בתוך תוך כרי / יבער שערי! / גינג'י...". האם באמת כולם מציקים לו על היותו אדום שיער או שמא הצבע בוער בו בפנים, והילד מבטא את הכאב הפנימי כאשר הוא מפרש אותו כהתנכלות של החברה. לו רצינו ליצור סמל באמצעות הטלוויזיה לבית הזה, אולי היינו צריכים להעמיד את הגיבור הקטן בחדר שכולו מראות והוא עובר בין המראות המשתקפות זו מול זו, ודמותו נשקפת דרכן שוב ושוב לכל עומק המראות הכפולות. הכנסנו אינטרפרטציות שונות לתמונה אחת (קריאה מוטעת מת של המשפט "וברחוב הם קוראים לי גינג'י...") ותמונת דמותו המוכפלת הנשקפת אליו בעשרות ראשים גינג'ים. וכך העלינו את המשפט הפשוט לרמה של סמל.

זוכרים את הסיפור "הצניחה מן הצמרת" של ס. יזהר? מדובר בו על נער דחוי, שחבריו אינם משתפים אותו במשחק הכדור, וכשהכדור "נתקע" בראש עץ גבוה רק הוא יכול לטפס למעלה ולהוריד את הכדור. כשהנער נשאר בודד בראש העץ, רואה כי חבריו נטשוהו וחזרו למשחק

לאחר שהוריד להם את הכדור, הוא מת-קשה לרדת וחושב לעצמו: "...ומי יודע אם יש אחד מכל העולם מציץ אלי עתה...". נקודת התצפית הגבוהה ומת-שבתו העגומה עשויים לשמש מוטיב מר-ביל לאורך כל הסרט. בתמונה של "ההמ-צאות בצמרת" הנער מגיע לשיא הבדי-דות, וזה קורה לקראת סוף הסיפור. אך בסרט התמונה עשויה להופיע לעיתים מזומנות מוטיב מוביל להרגשת הריחוק מהחברה והבדידות בה נתון הנער במשך כל הסיפור.

לא כאן המקום לפרט את כל אפשרו-יות הביטוי הפיוטיות של אמנות הסרט, ואף אינני האדם המומחה לנושא. הבא-תי רק מספר דוגמאות מספרות הילדים על מנת להדגיש את אחת הנקודות המר-כזיות (לדעתי) בנושא ספרות וטלוויזיה (קולנוע) והיא: הסרט הוא אופן ביטוי פיוטי חדש ולא שיחזור של ספרות. ניסי-תי להדגיש את מידת העצמאות האמנר-תית שיש לסרט על אף היותו מעוגן בי-צירה קיימת.

דעה מקובלת בין אנשי האמנות השבי-עית היא שהיצירה הספרותית המקורית משמשת רק חומר גלם לתסריט: הרעיון, הדמויות, מקום ההתרחשות ורצף ההת-רחשות ביצירה הספרותית מהווים רק מסגרת אותה צריך הסרט למלא ביסודות פיוטיים השייכים ללשון החדשה. יש גם כאלה שמרחיקים לכת וטוענים שהספ-רות ובעיקר השירה אינם יכולים לשתף פעולה עם הקולנוע.

טלוויזיה והוראת הספרות

הדברים שנאמרו לעיל מובילים למסקנה דידיקטית שנוגעת להוראת הספרות:

מה שנוגע לשימוש במשדרים במסגרת השעור לספרות, הרי ברור שהמשדר אינו בא למלא את מקומו של הטקסט הכתוב. הוא צריך להוות מרכיב אחד ביחידת ההוראה שמתייחסת אל יצירה ספרותית מסויימת. הוא עשוי להיות חוליה אחת במערך ההתייחסות אל היצירה הכתובה; חוליית הפתיחה, אחת החוליות האמצ-עיות או חוליית הסיכום. יתכן גם שנרצה לראות את המשדר כמוקד ההתייחסות ביחידת ההוראה, וזאת במקרה שנחליט מראש שבהוראת המשדר המסויים מט-רתנו היא לצייד את התלמידים בכלים אינטלקטואליים, שיאפשרו להם לפענח את צופני הלשון המיוחדת למדיה.

אי-לכך אני רואה שלושה כיווני התיי-חסות אל סרט שמעלה יצירה ספרותית על גבי המסך:

1. היצירה הספרותית גופא.
2. המשדר בהשוואה ליצירה הספרותית.
3. המשדר עצמו כיצירה אמנותית.

מדוע ספרות בעזרת הטלוויזיה?

הדברים שנאמרו עד כה מתייחסים לסרט אשר מעלה יצירה ספרותית אחת, קטעים מתוך יצירה אחת או צירוף של מספר יצירות. קיימים גם משדרים מסוג אחר שעשויים להיות לעזר למורה לספרות. כוונתי למשדרים שעוסקים בתופעות בספרות כגון גלגול מוטיבים, השוואת נושאים דיאכרונית וסינכרונית, משדרים שעוסקים ביסודות הצורניים של היצירה הספרותית או כאלה שמעלים ראיונות ופגישות עם יוצרים. משדר כזה עשוי להביא מידע מעמיק ומבוסס יותר מאשר יכול המורה הבודד ללקט. מה עשויה

להיות התרומה הייחודית של סידרת משדרים בספרות להוראת הספרות ול-התפתחותו הכולל של הילד?

א. עידוד הקריאה

במציאות ארצנו אחוז גבוה בין אוכלו-סיית התלמידים באים מבתיים, עבורם הספר והיצירה האמנותית היא עולם סתום ונעלם. ואין זה סוד, שספרים אשר הועלו מעל גבי המסך נחטפו מהנויות הספרים אחרי הקרנת הסדרות. ("ביל-בי", "פוליאנה", "סוד הגן הנעלם", "א-מיל" וכן גורלם של הספרים שמועלים בסידרה ה"מודית" פרקי ספרות ב"ה"). אם מפיקי התכניות בטלוויזיה הלימודית והכללית ישכילו להעלות על גבי המסך יצירות ממיטב ספרות הילדים, יצירות ידועות ופחות ידועות ובעיקר ממקורות עמנו, יתרמו תרומה חשובה להכרת הס-פר. אני מאמינה שהמישדר הספרותי עשוי למלא ציפיות נוספות מעבר לעידוד הקריאה.

ב. המשדר יוצר הזדמנות למפגש עם תחומי אמנות שונים

אמנות הקולנוע והטלוויזיה הטמיעה בתוכה אמנויות שונות כגון: הפנטומימה, הדרמה, הציור, המוסיקה, המחול, תי-אטרון הבובות וכו', השתמשה בהם והפ-כה אותם למרכיבים משלה. במסגרת הדיונים בטלוויזיה הלימודית הועלו הצ-עות להפקת סרט אשר ינסה להתמודד עם המשל של ח. נ. ביאליק "התרנגולים והשועל" באמצעות אופרטה עליזה והר-מוריסטית עם ליווי מוסיקלי הולם. או סרט אשר ינסה לספר על אהבתם של

רבי עקיבא ורחל באמצעות בלט מסוגנן עם תפאורה מתאימה. סרטים כאלה עשויים לפתוח לפני הצופה הצעיר אשנ-בים לממלכתן של אמנויות אחרות. הצ-פייה והדיון בסרט כזה עשויים להוביל את התלמיד לעמוד על המגעים שבין תחומי אמנות שונים, ללמוד את הקשר והפער שבין דרכי ביטוי שונות של יוצרים שונים, להבין מהו הייחוד וגבול יכולת הביטוי של כל אחת מהאמנויות ולהשוות בין אינטרפרטציות שונות. ללא ספק, שתרומתו של משדר כזה הוא מעבר לחוויה המיידית. הוא משמש בסיס ומר-טיבציה, למחשבה, לפעילות ולדיון בת-חום המגע בין האמנויות. ע"י השוואת הגירסאות השונות (השוואת הטקסט הכתוב לעיבוד המוסיקלי) עשוי התלמיד להבין שקיימות אינטרפרטציות רבות לאותו רעיון. והכרה זו עשויה להביאו לידי סובלנות אסתטית ואולי אף פעילות יצירתית.

ג. הסרט כופה מעורבות והזדהות של הצופה עם אוירתו ועם גיבוריו

הסרט יוצר הווה בעל ממשות משלו. הד-ברים מתרחשים בזמן הצפייה ומוגשים בצורה ישירה ובלתי אמצעית. הצופה שרוי בתנועה מתמדת בעקבות תנועותיה של המצלמה. היא מכתיבה לו את זוויות הראות של הסיפור ודוחקת בו לחבב דמות מסויימת, לגנות אתר, להתרכז בפרט מסויים אשר בעת הקריאה אולי היה נשמט ממנו.

הגירויים הנשלחים אל הצופה מעל גבי המסך נקלטים באמצעות כל החושים. כל ישותנו משתתפת בפיענוח המסרים

המשודרים. (על כך עמד מרשל מקלואן* ואחרים שחקרו את הפסיכולוגיה של הצפייה). הסרט נוסע בצופה את התחור- שה כאילו הוא מספר לעצמו את הסיפור, כאילו הוא נוטל חלק בכתבת הסיפור תוך הזדהות עם כוונותיו של היוצר. אם נקבל את הפירוש הזה לגבי איפיוניו של סרט לעומת היצירה הכתובה, הרי גם כאן אנו עומדים בצורה פרדוכסלית בשי- רותה של הוראת הספרות. הסרט שמעלה את היצירה הספרותית מספק גירויים חזקים למעורבות, להזדהות ולחווית הד- ברים המסופרים בספר. והרי לזה אנו שואפים בהוראת הספרות.

ללא ספק שחסידי הספר יבואו אלינו בטענה, כביכול צודקת, שהסרט עשוי לגמד ולחבל בדמיון היוצר של הילד שמופעל תוך כדי קריאה, מפני שהוא כופה אינטרפרטציה מסויימת שתיקבע בדמיונו של התלמיד. אין אנו חושבים כך וזאת מהנימוקים הבאים:

1. במציאות ארצנו רק אחוז קטן של ילדים הם בבחינת "צרכני" ספרות "שרופים". אחד הגורמים לעובדה שחלק גדול מהילדים שיודעים לקרוא מסתייגים מן הספר הכתוב נובע מ- חוסר היכולת והסובלנות לדמיון ל- עצמם את המציאות המתוארת בספר. הם נרתעים מפני הספר דווקא מפני שאינם מסוגלים להפעיל את הדמיון היוצר ולהפיק את מלוא ההנאה מהקריאה. ההמחשות הטכניות של הסרט (כגון הבחנה בין יסודות מצי- אותיים ובין יסודות דמיוניים, יצירת

מציאות בדיונית, וכו') עשויות רק לעזור לתלמיד הצעיר להגיע לרבדים הסמויים של היצירה הכתובה, לק- רוא בין השורות ולחזור ליצירה הכ- תובה עם מטען של נסיון.

2. הצפייה במשדר מהווה רק חולייה אחת של ההתייחסות ליצירה הספ- רותית. הפעילות בכיתה בעקבות המישדר (שיחה, משחק, המחזה, מ- חול, ציור וכו') עשויה לווסת ולתקן את הקיבעון שבראייה המקבלת את הסרט כעולם אחיד.

3. יש לחזור ולהדגיש בפני מורים ותל- מידים, שהמשדר שמעלה יצירה ספרו- תית מהווה אינטרפרטציה אחת ומ- סויימת ליצירה הספרותית. זוהי ה- אינטרפרטציה של הצוות שיצר את התכנית. ותיתכנה אינטרפרטציות נוספות. (רצוי להפנות את התלמידים לסרטים שונים שמעלים אותו סיפור, לאיורים שונים לאותו ספר, לעיבר- דים ספרותיים שונים של אותו נושא).

4. דמיון הוא כושר מתפתח ולא נתון מלידה. ככל שנפגיש את ילדינו יותר עם יצירות אמנות, נעזור להם לפתח את הדמיון היוצר.

5. ולסיכום כל הנימוקים: לא כל היצי- רות הכתובות תורגמו לשפת הסרט. כל עולם הספרות הכתובה עדיין פ- תוח בפני הקורא, כך שאינני רואה שום סכנה של חבלה בדמיון של הילד ע"י צפייה בסרט שמעלה יצירה ספרותית.

ד. המשדר ולשון הילד

דעה מקובלת היא שלשון הדיבור שבפינו מכותיבה במידה רבה את דרכי החשיבה והתפיסה שלנו. ולכן מהווה התרגול הל- שוני תחום חשוב בשיקומם של ילדים טעוני טיפוח, תוך הנחה שמושגי הלשון שהילד לומד יופנמו וישמשו בחשיבה. הצפייה בסרט שמעלה יצירה ספרותית חושפת את הילד למפגש עם לשון היצירה המעולה. מלבד האזנה לקריאה נכונה ומוטעמת, ביטוי נכון של מילים, מבטא מקובל של השפה, עשוי התלמיד גם להפ- נים סמלים לשוניים ומבנים תחביריים לשם שימוש בחשיבה.

לסיכום: אצטט מספר משפטים מתוך המטרות בהוראות טקסט ספרותי אמנר- תי לכיתות ב"ר' כפי שהוגדרו על ידי המרכז לתכניות לימודים:

"הלומד יהיה מעוניין בקריאת ספרות יפה..."

"הלומד יכיר מבחר יצירות ממיטב הספרות היפה לסוגיה, ההולמת את גילו".

"הלומד יבין את התוכן הגלוי של היצירה כמו: רצף העלילה, הדמויות העיקריות ומעשיהן וכו'..."

"הלומד יהיה מסוגל לחשוף משמעות

יות מסויימות או מרומזות ביצירה, בעז- רת היסודות הבאים: סלקציה של אוצר המילים, אמצעים מבניים כגון חריזה וקצב".

"הלומד ידע להבחין בין יסודות מצי- אותיים ודמיוניים שביצירה... להבחין בין אלמנט בדיוני — דמיוני — ומציאותי בטקסט".

"הלומד ידע שיצירה אמנותית אינה מביעה תיאור אובייקטיבי של המציאות אלא גישה או חווייה אישית של הכותב".

"הלומד יהיה מוכן ומסוגל להעלות שאלות הקשורות באספקטים השונים של הטקסט.

"הבחנה בין עקר וטפל; כגון; זהו מאורעות עיקריים ודמויות ראשיות בסי- פור. הבחנה בנושא העיקרי".

"הבנת מקום של פרטים צדדיים שב- טקסט בהקשר הנתון.

באופן פרודכסלי, נדמה לי שאין תחום מבין הדברים שצויינו לעיל שהמשדר אינו יכול לסייע בהשגת המטרה שלהם. ללא ספק שקיימות מטרות בהוראת הספרות שהשגתן כרוכה רק בעיון המדוקדק ב- טקסט הכתוב. אך שוב שני הזיאנרים האמנותיים אינם כה רחוקים זה מזה והבנתו של האחד יכול רק לסייע לגילוי של השני.

אנו שמחים להודיע, כי ד"ר אוריאל אופק נאות להצטרף אלינו בתפקיד יועץ מדעי. אנו מאחלים לד"ר אופק ולעצמנו עבודה פורייה

המצרפת

תיאטרון לילדים - הצגת בעיות

מאת ד"ר מנוחה גלבוע

חינוך ותיאטרון

איש לא יערער על מקומו הנכבד של התיאטרון האסתטי בבית הספר הן בתכניות הלימודים והן מחוץ לתכניות הלימודים (בחינוך המשלים). מובנת מאליה החשיבות של מקצועות אמנותיים כגון מוסיקה וציור, במסגרת התכנית הנלמדת ושל חוגים לציור ולדרמה במסגרת החינוך המשלים. די אם אזכיר כאן את דעתו הקיצונית של הרברט ריד, שראה את חזות החינוך באמנות*. מקצועות האמנות כבשו להם בהדרגה מקום במסגרת המחשבה החינוכית המודרנית, למרות ש"החינוך לאמנות" או "החינוך על-ידי אמנות" אינו תגלית מודרנית, אלא תפס מקום, אולי אף נכבד יותר מאשר בימינו, בתקופה הקלאסית ביוון. יש אסתטיקאים, הרואים באמנות התיאטרון "לווי תרבותי בצד החיים", יש הרואים בו "דרגת חיים גבוהה יותר", כולם רואים בו ערך אסתטי נכבד. מכל מקום, היום אין לשער בית-ספר שלימוד אמנויות והחינוך לאמנויות לרבות לאמנות התיאטרון, אינם תופסים בו חלק נכבד. החינוך לאמנות בימינו, יש לו חשיבות משנה, בעיקר משום הדגשת התחום האינטלקטואלי לעומת תחומים אחרים כגון התחום האמוציונאלי. במסגרת זו חשוב תפקידו של החינוך לאמנות התיאטרון. התבוננות בתיאטרון הטוב היא חווייה המעשירה את מרבית כוחות הנפש של הילד: את החושיות — בעיקר האזנה וראייה, את הרגש — בעיקר באמצעות ההזדהות וההנאה, ואת האינטלקט — בעיקר באמצעות ניתוח והערכה. אצל ילדים בעל כשרון יצירה יביא החינוך לתיאט-

* ראה ספרו של ריד בנושא זה: H. Read. Education through Art, London, 1949
וכן כדאי לעיין בדברי דיואי בספרו J. Dewey, Art as Experience, N. Y. 1934
יש לזכור שדיואי ראה את החינוך כהתנסות (experience).

בית-הספר והתיאטרון

רון (כמו גם לאמנויות אחרות), אף ליצירתיות. לאמנות התיאטרון חשיבות יתירה גם בהיותה אמנות המלה, עיקר חשוב ביותר בחינוך ובתרבות האדם בכלל והילד בפרט, בעולם בכלל ובארץ הגירה כשלנו בפרט**.

הבחירה של הרפרטואר לילדים בכל הגילים (בעיקר עד לגיל 15—16, אחר גיל זה מן הראוי להמליץ לתלמידים לבקר בתיאטרון הקיים למבוגרים) מעוררת בעיות פסיכולוגיות, שלא תמיד קל לפתורן. לחטיבת הגיל הנמוכה בין 6 ל-10 שנים מתאימים ביותר לעיבוד לתיאטרון אגדות וסיפורים. אלה יוצרים כבר בקריאה חווייה, שיש ביכולתו של התיאטרון להעמיקה, משום ההזדהות הבלתי אמצעית עם המתרחש על הבמה ומשום התעוררותם של רגשות האמפטיה. עם זאת אין הדברים "חלקים" כפי שהם נראים במבט ראשון.

בעיית האגדה העממית (של גרים ואחרים) נדונה הרבה בספרות הפסיכולוגית בעולם. כל ההשפעות השליליות של "אגדות קיצוניות" יש בהן כדי לשלול את הבאתן לפני ילדים, ובעיקר משום שהמדיום הבמתי, הכולל תפאורה, תלבושות ומשחק, מחריף ומחדד את המומנטים השנויים במחלוקת, ומעמיק את החווייה העלולה להיות אף טראומטית במקרים מסויימים. אין לשכוח שלתיאטרון הולכות כיתות שלמות, ואי אפשר לבדוק פסיכולוגית כל ילד לפני כל הצגה (ו"אגדות קיצוניות" מזמינות בדיקה כזאת). אכן, מן הראוי לייחד לסוגייה זו דיון מיוחד ונרחב. כאן מן הראוי לדעת, שהחומר הרפרטוארי המגיע מארצות שמעבר למסך הברזל (גרמניה המזרחית ורוסיה) כולל עיבודים של אגדות רבות לשפת התיאטרון. כשלעצמן אני נוטה לשביל זה, היינו, לילדים בגילים 6—10 יש להעלות אגדות "מעובדות", כמה שאפשר יותר "ניטראליות".

בעייה קשה נוספת היא המחזתם של ספורים ליריים. סיפור לירי הוא באופיו אנטי-תיאטרון והסכנה של הריסתו בתרגום לשפת התיאטרון אורבת לו כפי שקרה למשל, בהמחזת "פו הדב" לא. א. מילן. הלירי נוטה להישמט הן בשעת העיבוד למחזה, הן בעת הבימוי. עם השמטת היסודות הליריים נותר הסיפור הזה, כמו רבים אחרים, הרפתקה זלה. סיפורי הרפתקאות גם הם טומנים בחובם קשיים בעת התרגום לשפת במה. בטבע הדברים שהרפתקה רודפת הרפתקה, לשון אחר, סיפור הרפתקאות בנוי מחרוזת של סיפורים קטנים. המחזת סיפור ממין זה גורמת חווייה של מתח והרפייה עם כל הרפתקה והרפתקה, והדברים חוזרים לאורך ההצגה פעמים אחדות. השינויים של ריכוז והרפייה החוזרים ברציפות מהווים קושי אמוציונאלי אצל ילדים קטנים.

** שאלה שכדאי לשאול בהקשר זה היא: האם תיאטרון במסגרת בית הספר צריך לשרת מטרות אמנותיות או אולי דוקא עליו לשרת מטרות חוץ-אמנותיות, לימודיות, חברתיות ואחרות.

סכנה דומה של רזידות אורבת גם לסיפורים בעלי הומור דק. הגלישה מהומור לפארסה וולגארית אורבת הן בשעת העיבוד למחזה והן בשעת הבימוי והיא קורצת לשחקנים רבים.

אף בגילים הבינוניים, בעיקר בגיל ההתבגרות המוקדמת קשה למצוא מחזות, וקשה למצוא ספרים המתאימים לגיל זה והניתנים לעיבוד למחזה. מבחינה פסיכולוגית זהו גיל של סיפורי הרפתקאות, יש אפילו הקוראים לו גיל הרוביטונאדה. אופייניים לו הרצון להתרחב בדרך של הפנמת הסביב והשאפה להשתלט על העולם מסביב. סיפורי הרפתקאות — עיקרם עלילה מתפתחת והם חסרים, בדרך כלל, אלמנטים של קונפליקט מרכזי ואלמנטים דרמטיים נוספים, שהם תנאי הכרחי להמחזתו של סיפור.

שאלות נוספות שמן הראוי להעלות במסגרת זאת: האם להעלות לגילים בינוניים וגבוהים מחזות היסטוריים, אם כן, האם צריך הבימוי להיות ריאליסטי או לא. זכורתני הצגה מצויינת "הלילה השנים-עשר" בתיאטרון לילדים, שהתפאורה בה היתה בעיקר על דרך הרמז, ועמדה על רמה גבוהה ביותר (לידיה פינקוס-גני). תלמידי בתי-ספר תיכוניים באו עליה בטרונניה על שהיה חסר להם הדיוק התקופתי. אך תפאורה ובימוי ריאליסטיים בולמים ולפעמים עומדים בניגוד לתנופה האמנר-תית — אם כן על מה מן השניים לוותר? סכנה אורבת לבימוי הריאליסטי גם מן הפאתיות מחד גיסא, והפארסה מאידך גיסא. להצגות שלום עליכם, למשל, אורבות סכנות מסוג זה, ואין פלא שההצגות של מחזותיו, לילדים ולמבוגרים כאחד, הן בעייתיות, ואפילו התלבושת, הזקן והפיאות עשויים לעתים להרוס את הברכה שנתכוונו להביא.

לא העליתי כאן אלא מקצת מן הבעיות שתיאטרון לילדים, על קהלו המגוון וההטרונגי מעורר, ומקצת מן הבעיות שרפרטואר ובימוי עשויים להידרש אליהן.

תיאטרון לילדים בברית-המועצות

מאת גרשון ברגסון

אולם התפיסה כי התיאטרון לילדים ממלא תפקיד חינוכי-פוליטי קדמה להת-כנסות הועידה העשרים של המפלגה ה-קומוניסטית בברית-המועצות, ותפיסה זאת התגבשה כבר זמן קצר לאחר פרוץ המהפכה הבולשביקית.

המטרה הראשית של התיאטרון ליל-דים לפי התפיסה המקובלת בברית-המועצות היא:

עיצוב ופיתוח דרמה לילדים לשם מל-חמה בעד האידיאלים של הקומוניזם, על-ידי הצבת גיבורים המסייעים בחינוך הדור הצעיר.

התיאטרונים הראשונים לילדים הוק-מו על-ידי המדינה בשנים 1918—1923 וההבדל ביניהם לבין התיאטרונים באר-צות אחרות הוא כפול: 1) אלה אינם תלויים בבעלים פרטיים או במצנטים; אינם משרתים מטרות מסחריות ואינם נכנעים לקפריזות של יחידים. 2) התיאטר-רון הוא כלי פדגוגי — ומשמעותה של פדגוגיה זו — חינוך האדם על-פי חוקי המוסר הקומוניסטי.

התיאטרון נתפס ככלי המביא אל הצור-

הרשימה דלהלן מבוססת על הספר תי-אטרון לילדים מאת ליובינסקי* שהופיע במוסקבה. כדי למנוע אי-הבנות אני מק-דים ומדגיש, כי אין בכוונתי להצביע על תיאטרון זה, בתכניו ובאירגונו, כדוגמא שצריכה לשמש אותנו. אדרבא, אין אני ממליץ על חיקוי. הדברים מובאים אך ורק כדי להביא לידיעת הקורא תפיסה מוגדרת את התיאטרון לילדים ברוסיה הסובייטית.

"אחרי הועידה העשרים של המפלגה (הקומוניסטית) עלתה ביתר חריפות בע-ית האזרחות והקודקס המוסרי של האיש הסובייטי על-פי נורמות החיים של הלני-ניזם, שנתעררו בתקופת הסגידה ופולחן האישיות". לכן נתקבלה, בין היתר, הח-לטה האומרת, כי תפקידה של האמנות — ובתוכה הדרמטורגיה לילדים — הוא להיות עוזר נאמן למפלגה בחינוך הקומו-ניסטי של הדור הצעיר.

Ц. ЛЮБИНСКИЙ ТЕАТР ДЛЯ ДЕТЕЙ *
ДЕТСКАЯ ЛИТ., МОСКВА 1965.

פה את האדם האידיאלי, הנאבק למען אושר עמו, אדם שרמתו המוסרית גבוהה, אדם בעל אושר רוחני ויופי...

התיאטרון לילדים בברית-המועצות, מוכר כמכשיר חינוכי רב ערך ומוקדשת לו תשומת לב רבה. במשך עשרים שנה בלבד (שנות 40—60) הועלו על במות התיאטרונים לילדים בברית-המועצות למעלה מ-500 הצגות של מחברים בשפת המקור. מהן כ-400 יצירות בארבעה תי-אטרוניים ברוסית (מוסקבה, לנינגרד, סר-טוב), וכמאה ב"ריפובליקות-אחיות" בש-פתן (קזחסטן, אוזבקיסטן, אוקראינה, מולדביה, לטביה ועוד).

המספר אינו כולל עיבודים לבמה ממי-טב היצירות הקלסיות. אמנם, היו במרוצת הזמן גם כשלונות, והדבר טבעי בתחום גוף חי, אך מעולם לא היה גיבור הדרמה הסוביטית לילדים אנוכיי, חסר-מצפון, החושב רק על אושרו הפרטי; מעולם לא הוצג על הבמה בחור גברתן בעל-שרירים שחותר בחוסר-מצפון לאושר קרתני.

מעולם לא הציגו את הגינטלמן הנמצ-ליח הסוגד לעגל-הזהב, מעולם לא נזרעו גרעיני הדיסקרימנציה הגזענית, פסיכוזה מלחמתית, ו"אידיאלים" זומים, המלבים יצריו של הדור הצעיר.

התיאטרון לילדים בברית-המועצות הינו איפוא בעל יעד ייחודי. כל הצגה מביאה בחשבון את גיל הצופים החל מכיתה א' וכלה בתלמידי י"ב.

תפקידו העיקרי של התיאטרון בברית-המועצות הוא בתכנים.

ההולכים בעקבות סטניסלבסקי אומרים בשמו: "לעולם אל תשכחו כי התיאטרון חי לא על ברק האורות, לא על הדר

התפאורה והתלבושות, לא על האפקטים של מיזנסצינות אלא על האידיאה של הדרמטורגיה", לפיכך חייב המחזה ליל-דים להעמיד בפני צופיו, במהלך ההצגה "פרספקטיבות קרובות ורחוקות". הוא צריך לחשוף תמונה מלבבת של הגיבור המוציא אותי. אך גם ראייה רומנטית-שיהית של המחור אשר הילד של היום יהיה בן-בוגרו ובעליו.

מה, איפוא, אופיו של המחזה לילד? מה הייחודי, מה התנאים הספציפיים של יכולת הקליטה הילדי?

היש הכרח לקבוע קריטריונים מיוחדים — אמנותיים ואידיאיים — ולשפוט את המחזה על-פי נורמות נמוכות יותר כפי שהציעו אי-אלה תיאוריטיקניים?

לא, התיאטרון לילדים מבוסס על עקרונות זהים לאלה של תיאטרון למבוגרים אלא הוא מורחב יותר. התפקידים זהים: לעורר את היפה, להשאיר עקבות בלבנו ובמוחו של הילד, לחשוף בכנות את המציאות, להראות את החיים והפעילויות המופנים לרווחתם של מליונים בני-אדם. כדי להשיג מטרה זאת חייבים להשתמש ב"נשק" העשיר ביותר של האמצעים האמנותיים שבידי התיאטרון — המשפיעים והקבילים לתפיסת ילדים.

התיאטרון לצעירים שואף להעניק באמצעות ההצגה חוויה אסתטית ולהר-חייב את חוג הראייה של הצופים הצעירים. עם זאת תוקדש תשומת לב מיוחדת להשפעה החינוכית של ההצגה, מימוש תפקידים פידגוגיים מוגדרים, באמצעים המצויים בתיאטרון בלבד.

ברם הצופה הצעיר אינו מוגן מפני ההשפעה הפעילה של התיאטרון, אין לו נסיון החיים של המבוגר המאפשר לו

לראות ראייה ביקורתית את המוגש לו במחזה. לפיכך כל המועלה על הבמה מתקבל על-ידי הצופה הצעיר באימון רב יותר, בצורה פעילה וחריפה יותר מאשר המבוגר.

מכאן רגישות יתר בריאקציה המיוחדת דת של הילדים, היא פעילה יותר וחריפה יותר לגבי כל המתהווה על הבמה. לתי-אטרון השפעה ישירה, בלתי-אמצעית, על הקהל והרבה מן הצופים לוקחים אתם לחיים ממה שראו ומן החוויה שחוו בעת ההצגה.

"המחזה חייב להיות המעורר רגשות אקטואליים", אמר מקסים גורקי. בהקשר זה טוענים התיאוריטיקנים, כי לגבי הצעירים אשר לראשונה מהר-הרים על עתידם — למחזה השפעה מכרעת.

אך התיאטרון יאפשר להם להתפעל מן הגיבור בן-זמנם, אם ההצגה תמחיש את תקופת הגדילה והעיצוב של הגיבור ולא התוצאות של האירועים שמאחורי הקלעים ושל ההפסקות; אם תהליך זה בהמחשה ובביטוי להשיג את האידיאל — עיר באפשרות להשיג את האידיאל — התיאטרון יתרום חלק לא יסולא בפז בחינוך הקומוניסטי של הדור הצעיר.

"אנה, בדין, מתגאים בכך שמיטב המחזות של רוסיה הסוביטית ממלאת בהצלחה תפקיד חשוב זה של האמנות הסוביטית". המורכבות המיוחדת של הדרמטורגיה לילדים היא בקשיים המתגלים ברי-כוח הקשב של הצופה אל האירועים ש-במחזה. נפסק הקשב — נפסק הרצף במתהווה.

הצגה אינה ספר ואין לחזור אל הדף המעולעל. מבוגר יכול לפסוח על דף מסויים ולהמשיך בקריאה. בתיאטרון לילדים אם תהיינה כמה "פסקות" לא מעניינות הרי היעדר קשב — אופייני לגיל זה — יסיט את הצופה מן המחזה באותה תקיפות שהביאו לצ-פייה בראשית ההצגה.

דמיון בלי מעצורים של הצופה הצעיר מביאו לידי כך שבהיותו עם עצמו מתגל-גל לחליפין, בכל הדמויות הפועלות, חווה חווית השחקנים, באותה עצמה שהם עצמם עושים זאת. כאשר תהליך נפלא זה נפסק מתאפס ה"אילו" המאגי שאותו חשב סטניסלב-סקי כבסיס לתיאטרון, ומתערערת אמונתו של הצופה במתהווה על הבמה. להח-זיר את הילד לפעילות הקבלה של הילד באפיזודה הבאה קשה מאד ולעתים בלתי אפשרי.

אפשר לפתור, באמצעים מתאימים למהלך המחשבה של הילד, את הבעיות המסובכות ביותר בכל הגינר האמנותי, כולל דרמטורגיה. אך דוקטרינציה ויובש אינם רצויים בשום גיל של הצופה והקורא. פיוטיות אמיתית, כוח הרשמים הבל-תי-אמצעיים, עומק ולהט המחשבה — אבן היסוד לאמנות אמיתית — אלה הכרחיים במידה שווה למבוגרים ולילדים. הצגה אינה חייבת ללמד מאומה — זה זר לטבעה של אמנות — היא חייבת לדבר בתמונות חיות, בשיקול-דעת להר-אות תהליך החיים ולא להסבירו ע"י

פרשנות. לכפות על הצופה תכונות חיר-
ביות של הגיבור — דבר עגום הוא ומביא
לתוצאות שליליות. את הגיבור צריך לא-
הוב, צדדיו החיוביים צריכים לעורר רצון
להפנימן ולשאוף להיות כמוהו יום-יום.
כדי להשיג כל זאת בתיאטרון לילדים
יש הכרח להציג את עולם הילד כפי
שהוא ולא תחליף מזויף לו.
יש לדעת את הדרכים ל"צעדים הנסת-
רים" של עולמו הדמיוני, לדעת איך
מקובל בחיים ולמה תשוקתו של הילד.
דרושה פיוטיות כמשקל נגד השכלתנות
הקרה.

הכרת הילד מאפשרת לסופר לחזור
לעולם האינטרסים של הילד ולהובילו
בו.

סופרים שנמנעים מפיתוח ועיבוד פסי-
כולוגי של התמונות בהגבילם את עצמם
לאירועים החיצוניים בלבד — מסתמכים
על תפיסה בלתי נכונה את הייחודי של
האודיטוריה הילדית.

החשש שהחיים האמנותיים אינם מס-
פיק מעניינים את הילד מובילה דרמטור-
גים אחרים למשוך תשומת לב לנעשה
על הבמה ע"י איוף.

מחזות כאלה אינם מעוררים רגשות
עמוקים, הם מעוררים אצל תלמידים
תגובות שטחיות, חיצוניות ואלה עומדות
בסתירה לאמנות ולפדגוגיה.

הצגה לילדים, יותר מאשר למבוגרים,
יכולה לגרום לצחוק ולדמעות, אך בהכרח
חייבת להיות מהתחלה ועד הסוף מעני-
ינת, חייבת לכבוש את הלב. אך אם הייה
של ההצגה מסתיימים עם הורדת המסך
— הווה אומר שהצופה לא לקח אתו
ממנה מאומה לחייו. סימני-ההיכר של
יצירות תיאטרליות גדולות ניכרים בכך,

שאחרי ההצגה הן מתחילות לחיות חיי-
הן האמיתיים.

מחזה אמיתי מביא את הצופה הצעיר-
למסקנות משלהבות. אם הנעשה על הב-
מה אינו מתמזג עם החיים, אם במחזה
אין שאלות המסעירות את הצעיר ואין
תשובות עליהן, מחזה כזה יביא רק נזק,
משום שבלא לקבל תשובה על שאלותיו,
הצעיר מפרש את ההצגה לפי הבנתו
ולעתים מסיק מסקנות מנוגדות לרוחו
של היוצר.

הילד שואף תמיד להיות מבוגר משהו
באמת. משחקי הילדים מכוונים לתאר
את עצמם בבגרותם.

התלמיד של היום מוכיח חיוניות בבע-
יות המשטר הקומוניסטי. הוא רוצה לר-
אות איך יתגשמו חלומותיו ושאיותיו
בעתיד. לכן אין להגביל את ההצגות של
הילדים בנושאים של הווי ביה"ס ומה
שסביב לו.

ביה"ס עצמו שואף להקנות לתלמידיו
כלים לאבחנה והתמצאות בבעיות האדם
והחיים. ביה"ס ילמדו להבחין בין רעים
לטובים, ילמדו לראות את השלילי ול-
הלחם בו, בהעמידו בלהט את האידיא-
לים הנעלים של הקומוניזם. זוהי הת-
עודה של ביה"ס והתיאטרון ממלא בת-
הליך זה תפקיד חשוב ביותר. אך אסור
להגביל את התיאטרון לפונקציה זאת
בלבד.

התיאטרון חייב להנות — וההנאה
מחנכת.

מחזה טוב הוא זה שאין בו דידקטיקה
טרחנית, הוא חייב לשעשע ולתת מזון
לדמיונו של הילד. עם זאת חייבת ההצגה
לילד להביא זוהר וקסם תיאטרלי. לא
(המשך בעמוד 20)

תיאטרון בכיתה

מאת ירדנה הדס

עולמה של הדראמה — עמוק ורחב ומסוער הוא. היא מתייחדת משאר סוגי
האומנות בכך, שהיא משלבת בתוכה כמעט את כל האחרים: הרי היא בנויה על
טקסט — והיא ספרות; הביצוע נעזר במוסיקה, בציור, (תפאורות ותלבושות)
ולעיתים אף בפיסול (אביזרי במה). לא פעם יש בהצגה יסודות של כוראוגרפיה
(מחול). היא גורמת לעימותים שבין האדם לבין עצמו להיות נוכחים על הבמה,
להתארע לעיני היושבים באולם — ולכן היא מצריכה הרבה כוחות נפש מצד המבצ-
עים ומצד הקהל גם יחד.

דוגמה לעימות כזה שבין האדם לבין עצמו ראינו לאחרונה במופע "שלונסקי",
שהופק ע"י האגודה לקידום אומנות התיאטרון לילדים ולנוער. את דמותו של
שלונסקי מציגים שני שחקנים, שהאחד מהם הוא שלונסקי הילד — הנסיך, וחברו
מעצב את המוקיון שבנפש המשורר.

הדברים בדראמה נמסרים לא אחת בחד-פעמיות, בלי קשר למוטיב, הוא החומר.
הנושא, המתבטא בשמה של ההצגה, הוא לא פעם ניסוחו של רצון המשורר
והתכוונותו.

המחזה שונה מן הסיפור לסוגיו בכך, שהוא מתארע לעינינו, בקירבתנו. אין הוא
מקיים את חוק הריחוק האפי, השולט באפיקה לסוגיה. אין הוא עוסק בעבר,
בדברים מוגמרים, גם אם עלילתו שאולה מן ההיסטוריה ("מלחמת בני אור" של
משה שמיר איננה "מלך בשר ודם" שלו).

המחזה מדבר בלשון נוכח — הגיבורים פונים זה אל זה, תוקפים זה את זה,
נאבקים זה בזה, אוהבים זה את זה וכדומה.

והצופים? הם, היושבים באולם, חוזים מחדש במאבקו של גיבור הסטורי.
(לדוגמה: המחזה של דבורה עומר, "שרה גיבורת ניל"י", השונה כל-כך מספרה
הידוע, הנושא שם זה עצמו).

הצופים יודעים אומנם כיצד נסתיימו הדברים בהיסטוריה — אך בעת ההצגה
הם מתוחים, הם מצויים קרוב מאד לדברים, בתוכם כמעט.

את פעילותם של הילדים במופע התיאטרוני נוכל לחלק לשלש תקופות :

א. לפני המופע :

- הכרת האקלים, שבו צמחה היצירה.
- עריכת היכרות אישית עם היוצר : קריאת יצירות אחרות שלו ; קריאת היצירה שביסוד המופע.
- היכרות עם לשונו המיוחדת של היוצר (לפני מופע של שלונסקי — העניין חיוני — באשר לשונו משתעשעת והיא קשה לילדים, שלא הכירוהו קודם המופע).
- עריכת נסיונות המחזה בשיטת הדראמה היוצרת.

ב. בשעת המופע :

- מתן סיוע קולי או ויזואלי לשחקנים (כמו "בהצ—הצ—הצגה").
- ביצירת דרשיח או רבשיח (מונחה, לא פרוע) בין קהל השחקנים (ע"י מתן עצה או הצעה וכדו). "עצות", הצעות ותשובות אלה יכולות להתייחס לבימוי, להתפתחות בעלילה ולטכסט עצמו.

ג. לאחר המופע :

- כתיבת מכתבים אל התיאטרון, הנחלתו, הבמאי או השחקנים — ובהם דברי

לכן ככל שנקדים לחנך את הילדים לחזות בהצגות, להפנים אותן, ליצור מתוך הריגושים שההנכחה יצרה בהם — כך יהיו בשלים ומוכנים להיות קהל טוב ומבין, הבונה את עצמו ואת השקפת עולמו גם בעזרת אומנות התיאטרון.

במחזות לילדים, הגיבור הוא, בדרך כלל, אדם מסויים (כמו "שרה גיבורת ניל"י). בבגרותם אמורים הילדים לצפות בדראמה, כשלשלת הזהב מאת י"ל פרץ, שהגיבור שלה הוא מהות (תנועת החסידות). המעבר מהבנת סוג אחד של דראמה אל הסוג השני הוא ארוך וקשה. על כן עלינו לתעל את פעילותו של הילדה-צופה בתחום הריגושי-חברתי ובתחום הקוגניטיבי גם יחד. רק שילובם של שני אלה והאיזון העדין שביניהם, יסייעו לו ליהפך לצופה נכון דבר, הנהנה הנאה של ממש מן התיאטרון.

נוהגים אנו לבוא לתיאטרון, לשבת בכורסה המיועדת לנו, לשקוע אל תוך המחזה עם הרמת המסך — ולהישאר פסיביים — להלכה עד לירידתו. ניתן לומר, שפעילותו הנראית לעין של הצופה המבוגר מתבטאת בעיקר במחייאות כפיים...

אולם, הצופה הנבון יודע, למשל, שקומדיה וטראגדיה — הם שני פניו של מטבע אחד. ועל כן, כשהמחזה "פרנסואה ראש גזר" של ג'יל רנאר, שהוא טראגדיה קשה של נער (המגיע בעטיה של אימו אל סף ההתאבדות), מכיל קטעי הומור רבים, המספקים לצופה הרפיה מן המתח, אין הצופה הנבון רואה בכך חריגה או דיסונאנס.

הילד, המתעתד להיות צופה תיאטרון, זקוק לפעילות רבה לפני המופע, בעת ההצגה, ולאחריה. פעילותו אינה יכולה להיות פנימית בלבד. הזדהותו עם הדברים דורשת — ככל שהוא צעיר יותר — מתן אפשרות לפעילות, לשיתוף פעולה עם הבמה, להתבטאות במלים, בתנועות, בקריאות ביניים. הוא רוצה להשפיע, להיות חלק מן הדברים, להשתייך לבמה.

האגודה לקידום אומנות התיאטרון לילדים ולנוער שליד משרד החינוך והתרבות נענית לצורך זה. היא מגישה לנו מספר מופעי צוותים, שבהם שולט יותר ויותר עיקרון ה"הפנינג" התיאטרוני. הדבר נעשה במספר דרכים :

א. ההצגה באה לבית הספר — אין המחזה נחלתו של אולם מפואר ומנוכר, לעיתים. היא מתבצעת במקום, המוכר לילד, והמהווה את ביתו השני.

ב. מספר הילדים הצופים בהצגה הוא, בהכרח, מצומצם. (גוש כתות, בדרך כלל). ההצגה היא קאמרית. כל אחד מן הילדים חש עצמו "מישהו" — אין הוא אובד בהמון אנונימי ולבוש הדר.

ג. הילד — שותף בהצגה : במופע "הצ—הצ—הצגה", המבוסס בעיקר על "עלילות מיקי מחו", מניפים ילדים דגלונים, על מנת לבטא רעיון מסויים, על פי "קוד", שנקבע מראש ע"י השחקנים ; הילדים משמיעים קולות של בעלי חיים שונים עפ"י "הסכם" ש"נחתם" בראשית המופע. הם, איפוא, שותפים פעילים בהצגה.

התרשמות, אמרי תודה (גם זה חשוב!), — ובעיקר — דברי ביקורת שלא נאמרו בעת השיחה עם השחקנים מחמת בושה או חוסר זמן או ש"עובדני" בנפשו של הילד בשעות ובימים שלאחר הארוע.

— ציור מומנטים מתוך המופע.

— הכנת "במה" מיניאטורית, שתושפע מאביזרי המופע או תהווה מעין הצעה לתחליף או לגיוון. גרוטאות, פיסות בד, חוטי צמר, צעצועים ישנים — כל אלה יכולים לשמש כאביזרים וכחומר גלם לצורך זה. (בחוברת למורים, ששולחת האגודה לקידום אמנות התיאטרון לבתי-הספר לקראת מופעיה, מפורטים סוגי פעילויות רבים, המותאמים לכל אחת מן ההצגות).

— ומן הפרט אל הכלל: משיחות על ההצגה שראינו, נעבור לשיחות על התיאטרון בכלל, על השותפים בהצגה ובהכנתה ועל מקומו של היוצר במחזה (האם הוא מופיע בו, כמו שלונסקי במופע לילדים הגדולים; האם הוא מנחה את הדבר, כמו פרץ ב"שלשלת הזהב" והאם אינו מופיע ו"שולח במקומו" מישהו אחר, כמו שעשה אנסקי ב"הדיבוק", כשבמקומו מופיע המשולח). אם ננחה את הילדים לצפיה נכונה ולפעילות יוצרת בראשית דרכם אל התיאטרון, נהפוך את הליכתם להצגה ליום של חג, שממנו תהיה נפשם ניזונה ימים רבים.

(המשך מעמוד 16)

שפע של "שוק" באפקטים ואמוציות, אלא אורה מסעירה את הקשב, דינמיקה בפריסת הסיז'יט, בהירות התמונות, בהירות האפיונים שתופסים את משאלות האדם ושאיפותיו. קצב ההצגה המביאה בחשבון העלאת החוויות של הצופים, מהירות בהפעלת הרגישות — אלה הקוים המאפיינים מחזה טוב לילדים.

לנגד עיניו של הילד יש להעביר בעייה כזו שיכולה לאושש אותו ולהדריכו בפתרון עצמאי של בעיותיו הוא בלי פרשנות של מבוגרים.

נדמה להם, למעצבי מדיניות החינוך, כי אכן מצאו את הדרכים להבטיח לעצמם את ההישגים הדרושים בחינוך האדם הסוביטי הנאמן למשטר. אחת הדרכים היא הפיכת התיאטרון לכלי פידגוגי מבורגרים.

35. בנואי" נוספור - לנועשה

מאת אבנר רוטנברג

"35 בנואי" לאריך קסטנר הוצג בשנת 1975 ע"י שחקני תיאטרון החאן, בבימויו של אלכס קלצ'קין. זהו סיפור ילדים קלאסי, המתאר את מסעם של דני והדוד סבוני על גב הסוס נגרו קבלו — אל הים הדרומי.

דברים מופלאים, ככל שילדים יכולים להעלות בדמיונם — קורים להם בדרך.

ההחלטה להעלות דווקא מחזה זה, היתה במידה מסויימת אינטואיטיבית. אך עם העיבוד נוכחתי לדעת שהספר מתאים ביותר להמחזה. הסיפור אהוב על קטנים וגדולים כאחד, מלא הומור עדין; הוא בנוי משבעה פרקים, שכל אחד מהם מתאר תמונה מסויימת; והעיקר — ההתרחשות מפליאה ומתמדת.

העבודה נעשתה עפ"י המהדורה הנ"ל נוקדת בהוצאת אחיאסף, בתרגומו של א' קפלן. השתדלתי להישאר נאמן ל"טקסט ולשמור, עד כמה שאפשר, על הדיאלוגים המופיעים בספר — כלשונם.

הלשון — פשוטה, אם כי איננה לשון יומיום. היא משובצת בביטויים שילדים משתמשים בהם, כגון: "אם תשבור לי

את דודי, תראה מה שאעשה לך" "מה הוא — זיפתי מאד ז" אך מצד שני, הש"פה כוללת גם: "ושמטו מן החלק", "ער לה בדמים מרובים מדי", "שמא תקופח פרנסתי", "אין נוהגים קלות ראש בצנינה" וכו'. התרגום שומר, מבחינה זו, על איזון מיוחד בין ביטויי הילדים לבין לשון ספרותית.

הדיאלוגים בספר — רבים מאד, ואילו התיאורים — קצרים. אין עמוד כתוב — ללא דיאלוג. ומעניין: כולם כתובים בדיבור ישיר! אין כלל אמירות בדיבור עקיף! והרי פרט זה מעניק לסיפור תכונה בולטת של מחזה.

ההומור הדק הוא תכונת יסוד שעוברת לאורך כל הסיפור. הסיפור מבוסס על הנחה הומוריסטית — שקיים יום 35 במאי — בזמן שידוע לכולנו שאין יום כזה. כאן ישנה העמדת פנים מתמדת, של מספר וקורא, וממילא יש כאן "הצגה". נמצא שהסיפור כולו מבוסס על "הצגה" וכך הוא נתפס באופן מודע אצל מספר וקורא.

גם ההומור עצמו הוא "הצגה", שכן הוא נותן לנו אפשרות לצאת מן "המצב"

אות כמות שהיא" ולהסתכל עליה מן הצד, בראי עקום, בידיעה שאין הדבר כך, וליהנות מהסתכלות מבודחת זו. ההור מור מתבטא כמעט בכל משפט: "הכניסה חניס — ילדים בחצי המתיר". או: "אני יוצא מדעתי, אמר דני. אך אל תשכח לסגור את הדלת; אמר הרוקח", זוהי בדיחה.

ההומור עלול להבלע ולהתבטל על הבמה. לעיתים קרובות הוא מאבד שם את תכונתו החשובה — העדינות והאי-פוק. ברגע ששחקנים ובמאי מנסים לס-חוט גלי צחוק מהקהל — בכל מחיר — הם מנסים לכפות את עצמם על הקהל. להפוך את עצמם הליצנים — ולהכריח לצחוק. לא זו כוונת הכתוב. להיפך: ההומור שבסיפורנו מיועד לילד מאד אינ-טיליגנטי, שיוכל להבין דברים גם על דרך הרמז. שכן ההומור וההתבדחות מבוסס-ים על השוואה אבסורדית של מושגים, הצמדת דברים ללא כל פרופורציה או קשר ביניהם.

בזמן עיבודו של ספר למחזה — יש לקרוא — ובד בבד לדמיין, לראות את הסיפור "לפני העיניים ממש" — ולשמוע את התמליל. עושים זאת לעיתים גם בקריאה רגילה, אך לא באופן מודגש ורציף כל כך.

המחזה חייב להתרחש על הבמה בת-נועה באומר ובצליל — כל הזמן. הבמה, בניגוד לספר, היא מציאות, שחוקים, חר-קי הפיסיקה, חלים עליה ועל כל מה שמתרחש עליה.

בהעתקה מכלי אל כלי יש בעיות טכ-ניות רבות כגון: נגרו קבלו, הסוס, המד-בר, אשר על הבמה חייב להיות איש צוות שחקן, בעוד שבספר הוא סוס מדבר, הנר-

שא על גבו את דני ואת הדוד סבוני גם יחד. על הבמה יוכל הסוס לשאת לכל היותר את דני וגם זאת לא לזמן רב. או הסצינה בה מכניסים נקניקים, תיקים וכו' בצד אחד של מכונה משוכללת מאד, כאשר מצידה השני יוצאות פרות חיות וכד'.

חלק מהבעיות נפתרו פתרון בימתי ועל חלק אחר נאלצתי לפסוח משום שלא מצאתי פתרון.

* **התפאורה** נתנה אופי מיוחד למחזה, במשך העבודה נעזבה שיטת השיקופיות המוזכרות, ובמקומה עמד ארון אחד במרכז הבמה, אשר דפנות פנימיות רבות לו. ארון זה נפתח ונפתח, בשלבים, עם כל תמונה ותמונה, עד כי בתמונה האחר-ונה הוא עומד פרוש כולו.

רב תכליתי הוא גם "השולחן" העשוי משני חצאי עיגול וניתן להתחבר לקשת מתנדנדת, למיטה-כורסא, לשולחן, לתל-לית עפר וכד'. תפאורה זו היא קומפק-טית, צבעונית, ונותנת מקום לפעילות הדמיון של הילד.

שיתוף קהל הילדים והפעלתם במחזה — תכונה חשובה של מחזה זה. בקלות רבה אפשר להפוך את קהל הילדים מצו-פים פאסיביים למשתתפים אקטיביים, ורצוי מאד להפעילם בהצגות לילדים. ב-ספר קיימת סצינה של "העולם ההפוך" בה התלמידים ממלאים תפקידי מבוג-רים, ומקבלים על עצמם בקלות תפקידים זעירים.

בתמונה "מצודת העבר המזהיר" נלח-מים שני אישים מההסטוריה, כשחיילי-

* הערה זו אינה קשורה במישרין לכתיבת המחזה.

הם — חיילי עופרת. בכתיבת המחזה — העליתי בשלב זה ילדים מהקהל שישחקו על הבמה.

הבמאי הכניס משחק בין חיילי נפוליון וריצ'רד לב-ארי, שהם ילדים מהקהל ש-עלו לבמה וקיבלו כובעים מיוחדים. ה-משחק — "תפוס את הדגלון" מבוסס על "תפוס את המטפחת" או "תפסוני" הידוע, בעוד הקהל מעודד את הצדדים בקריאות: "נפוליון — לניצחון" "ריצ'רד לב-ארי — הכי הכי בריא". כך השתתף גם הקהל כולו ב"התמודדות".

אלמנט זה, של שילוב משחקי ילדים והילדים בקהל במהלך ההצגה, מפיג את המתח, מעורר צחוק וקריאות הזדהות, ויתר מעורבות.

בהצגה "המלך מתיא הראשון" הכנס-תי אלמנטים של שיתוף הקהל ע"י הצב-עה, ראיון עם פרטים וכו', הבנויים על ההנחה שתגובות שונות של הילדים יוב-לו לתשובות שונות של השחקנים, ולהת-פתחות שונה של ההצגה. כשם שהיה נהוג להשאיר קטע מסויים בקונצ'רטו, בו יכול הפסנתרן לאלתר כאוות נפשו — (הקדנ-צה בקונצ'רטו) כך רצו להכניס להצגת ילדים קטעים בהם ישתתפו הילדים. וש-שחקנים, שאומנו לכך מראש, יאלתרו בהתאם.

הנפשות הפועלות — הסיפור עומד על שלש נפשות עיקריות: דני, הדוד סבוני, והסוס — נגרו קבלו. כאשר כותבים מ-חזה יש לקחת בחשבון גם את עלותו התקציבית. מחזה המיועד לחוג דרמטי

— רצוי שיהיה בעל מספר משתתפים רב. אך בתיאטרון מקצועי — להיפך — מיעוט השחקנים מהווה יתרון כספי. כתבתי את המחזה לשלשה שחקנים בלבד. כשהגיע תורן של הדמויות האחרות, לסירוגין — המספר, דובשני, רותי, פטרוזיליה, ברוזי, צואר בקבוק וכו' — יצא שחקן אחד מן הבמה, והיה עליו להחליף תלבושת ולהיכנס בדמות הנכונה. החלפת התפקי-דים לא היתה קלה. הבמאי הוסיף שחקו נוסף, ששיחק את מרבית התפקידים ה-משניים.

הפזמונים והמוסיקה — מלכתחילה התכווננו, ביחד עם ידידי אפרים סידון ואילן נובקוביץ, לכתוב מחזמר לילדים, כאשר אילן יכתוב את המוסיקה, אפרים — פזמונים, ואני — את המחזה. אפרים כתב אמנם את הפזמונים, והירבה בהם חידודים ובדיחות הדעת, בהתאם לרוח הספר. הכוונה היתה שילדים ילמדו את השירים, וישירו אותם בהפסקה, ולאחר ההצגה. נראה היה לעניות דעתי, שהלח-נים, (שלא אילן חיברם) לא התאימו לשירי ילדים, ולכן הילדים לא זכרו ולא אהבו במיוחד את השירים. אף על פי כן יש לזכור כי שירים ומוסיקה נעימה וק-ליטה — הם חלק חשוב ביותר של הצגת ילדים.

לסיכום — היה זה נסיון משותף לה-עלות בירושלים הצגה לילדים, אשר מבר-ססת על חומר קלאסי ומאפשרת לילדים ליטול חלק במתרחש על הבמה, בשיר ובמשחק.

לאנדה עמיר-פינקרפלד ליובל העיניים וחמש
שלוחה ברכת המערכת. כה לחי!

סחרחרת-פלא פיוטית

מאת ד"ר אוריאל אופק

"התבשרו נא, ילדי ישראל, כי קמה לכם משוררת אשה. נברך ברכת שהחיינו". קריאת בשורה נרגשת זו השמיע לפני ארבעים שנה המחנך והחוקר צבי שארפשטיין, משהגיע לביתו שבניו-יורק הספר "שירי ילדים" מאת אנדה פינקרפלד (עמיר), שאייר בציוריו המרנינים של נחום גוטמן. ברכת 'שהחיינו' ספונטאנית זו של הכותב כוונה לשני אירועים מקבילים ומשלימים זה את זה, שהיו קשורים באנדה ובספרה הראשון. "שירי ילדים" היה, כאמור לעיל, הספר העברי הראשון, שנכתב לילדים בידי אשה משוררת; ונכלל בו חרוזי הטף הראשונים בעברית, המתארים על דרך ההאנשה את עולמו של הילד הקטן, הרהוריו וצעצועיו.

חוקרים וקוראים רבים שואלים לא פעם: מהו סוד קסמן של יצירות מסוימות שהן כובות את לבם של הילדים הרבים וזוכים לאריכות

1. ברשימת-ביקורת, שכונסה לספרו "יוצרי ספרות הילדים שלנו", ניו-יורק תש"ז, עמ' 104.

ימים? עיון בביוגרפיות של סופרים רבים יגלה, כי התשובה לשאלה זו מעוגנת פעמים רבות בדרך היווצרון של היצירות. כך הדבר גם בשירתה של אנדה פינקרפלד-עמיר.

שירים מתחת לשולחן

אנדה נולדה לפני 75 שנה — כ"א בסיון תרס"ב

(יוני 1902) — בעיירה ז'שוב שבגליציה לאביה, הארכיטקט המצליח. שנות ילדותה ונעוריה עברו עליה בדירת הוריה המרווחת שבלבוב; שם התחילה לכתוב בגיל שבע את שיריה הראשונים — על נושאים פאטריטיים פולניים, ובשפה הפולנית, כמוכך. "כבר אז אהבתי להיות לבדי בשעת הכתיבה", סיפרה לי אנדה פעם, "הייתי מחכה עד שהעוזרים של אבי יצאו מחדר-העבודה שלו, שנמצא בקצה הדירה. ואז הייתי נכנסת אליו, מתיישבת מתחת לשולחן-הכתיבה הגדול — וכותבת, וכותבת..."

בגיל שבע-עשרה התחילה התקופה הציונית-החלוצית בחייה. תוך מרידה עיקשת בהוריה הלכה להכשרה, עלתה לארץ ב-1920, עבדה בייבוש ביצות העמק, חלתה בקדחת וחזרה לבית ההורים בפולין. אז הוציאה את קובץ שיריה הראשון (בשפה הפולנית), למדה מיקרו-ביולוגיה באוניברסיטה, ולאחר גישואיה (לאג-רונום אריה עמיר ז"ל, שהיה מנכ"ל משרד החקלאות), חזרה לארץ; עבדה בשדות בית-אלפא, היתה בין גוטעי יער קרית-ענבים, ולאחר שחלתה עברה לתל-אביב והיתה לאבוראנטית. כל אותה עת הוסיפה לכתוב שירים בפולנית; אך בעידודו של אורי-צבי גרינברג החליטה לעבור לעברית: "כשאת רוצה לכתוב משהו", אמר לה, "כתבי בעברית. ואם תחסר לך מלה, כתבי אותה בפולנית ואני אתרגם אותה".

המעבר משפת-האם לשפת האומה לא היה קל, אך כוח הרצון, ההתמדה והעקשנות ניצחו. ולאחר שהצטברו אצלה כעשרים שירים, שהיתה שלמה אתם, העזה ללכת ולהראותם לביאליק. וביאליק קרא, התבשם — ומיד קם והלך אתם לבית "דבר", נכנס לחדרם של העורכים ברל כצנלסון וזלמן רובשוב-שזר והכריז: "מצאתי משוררת!"

בשנת 1928 נדפסו ב"דבר" שיריה הראשונים, עליהם חתמה בכינוי-העט "בת-הדוה". היו אלה

שירים ליריים מובהקים, גבישיים, כתובים בחרי-זה 'לבנה'. עדיין לא ניחשה, כנראה, כי פירסומה הגדול צפוי לה דווקא אצל הקטנים.

מתנת יום-הולדת

את שירי הילדים הראשונים שלה כתבה אנדה כמעט במקרה.

"זה היה כמו משחק בשבילי", סיפרה לי, "בסוף שנות העשרים נסעתי עם בתי ציפור [היום — חברת מושב וצלמת ידועה] לבקר אצל הורי בלבוב. הילדה הקטנה התגעגעה מאוד לביתנו שעל שפת-ימה של תל-אביב. ואז, כש-הגיע יום-הולדתה החמישי הפתעתי אותה במתנה מקורית: כתבתי למענה עשרה שירים על כל אותם הדברים שהתגעגעה אליהם: הים, חלונות-הראווה, החברים, הצעצועים. ציפור היתה מאוד שרת כציפור במתנה הזאת".

השיר הראשון באותה מחברת (שהשירים בה היו בלא כותרות) קשור באירוע אמיתי:

אָתְמוֹל עַל שְׁפַת הַיָּם / אֶסְפְּתִי צִדְפִּים,
בְּנֵיטִי רְחוּבוֹת, / כְּבִישִׁים, בְּתִים יָפִים.
כָּל חֲבֵרֵי הַפִּיטוֹ, / וְהַנָּה עֵבֶר גָּמֵל,
הָרַס לִי כָּל הָעִיר. / לְשׂוֹא כָּל הָעֵמֶל!

היתה זו מחברת שירים 'משפחתית', שהוגשה מתנה לבת המתגעגעת, בלא יומרות של פרסום. אך בדומה למקרים רבים בתולדות ספרות-הילדים (מ'עליסה בארץ הפלאות' ועד 'פו הדב'), יצאה מחברת זו מתוך החוג המשפחתי המצומצם והפכה לנחלתם האהובה של הילדים כולם. לאחר שובה לארץ הראתה אנדה את השירים לליון קיפניס, שהיה אז מורה בסמינר "לוינסקי" ואסף חומר ספרותי מתאים לגני-הילדים. הוא שמח עליהם כמוצא שלל רב והדפיס חמישה מהם בחוברת הראשונה של "גליון-

נות / סיפורים ושירים לגן-הילדים", שיצאה בעריכתו על-ידי התאחדות הגננות (תל-אביב, קיץ תרפ"ט / 1929).

אחר-כך ראה את השירים גם יצחק יציב, שתיכנן באותה עת את החוברת הראשונה של "דבר לילדים" (או בשמה הראשון: "דבר — מוסף לילדים"), ואמר לה, למשוררת: "הרי את זאת בדיוק אנחנו צריכים עכשיו!" אין לדעת, כמובן, למי בדיוק התכוון יציב במלה "אנחנו", אך שלא מדעת היה לפה לכל ילדי הארץ, שהיו חסרים אז שירים קלילים ורוויי שמחת חיים. עד היום זוכר אני את ההנאה העצומה, שבה קראתי בילדותי — ואני תלמיד הכיתות א"ב העושה את צעדיו הראשונים בממלכת הקריאה — את שיריה הראשונים של אנדה, שנדפסו במוספי הילדים של "דבר": על הדייג המסכן, שצד צפרדע; על המעיל הצהוב שתפרו לקוף; על דניאל שטיפס בחוט אל הענן הלבן; ושאר שירים שיש בהם דמיון, הומור והפתעה. חברי ואני קראנו אותם שוב ושוב, ידענו אותם בעל-פה, דיקלמנו אותם להנאתנו ברחוב. הם היו שלנו.

כמעט כל חוברת של "דבר לילדים" הכילה את שיריה של אנדה; וגם בכל קובץ של "גל-יונות לגן-הילדים" הופיעו כחמישה-ששה משרייה (הם כונו שם 'פזמונים וחרוזים'). ולאחר שהצטברו אצלה כמאה שירים הלכה שוב אל ביאליק, שעמד אז בראש הוצאת "דביר"; והוא קיבל אותם, ערך אותם לדפוס והאציל עליהם מרוחו. "ביאליק היה עורך למופת", מטעימה אנדה, "ליד כל שיר שלי רשם את הגירסה שלו עם הערה: 'כך הייתי אני כותב את השיר'." ואף-על-פי שמאמר זה מוקדש לאנדה ולשירתה, יש מן העניין לערוך השוואה בין הנוסח המקורי של השיר לבין הנוסח המאוחר, כפי שנערך על-ידי ביאליק. השיר "לחם מטייל", למשל, מסת-יים כך בגירסה המקורית:

הַתְּעִיף לָחֶם חֶם מְאֹד מְאֹד
לְסוֹף הַיָּעַ אֶל-שֵׁפֶת הַיָּם
וּבְאֵין לוֹ עֵינַיִם
נִפֵּל מִסֶּפֶן לַמַּיִם וְטָבַע.²

אבל ביאליק שינה בדין את הסיום העצוב, קיצרו והעניק לו סיום רגוע:

... וְעֵינַי לָחֶם חֶם מְאֹד מְאֹד.
לְסוֹף הַיָּעַ אֶל שֵׁפֶת-הַיָּם,
שָׁכַב שָׁם וְנָרְדָם.³

לעומת זאת ראוי לדעתי להעדיף את גירסתה המקורית של אנדה לשיר "קרני השמש והדגים", המסתיימת כך:

אֶחָד קָטָן מְהֵר פָּחֵץ.
אֶל סֵלַע חָד חָטְמוֹ נִפֵּץ.⁴

שהיא מגובשת וחיגיגית יותר מן הגירסה המ-תוקנת בידי ביאליק, שסיומה ארוך ומסורבל מעט:

וְאֶחָד
דָּג קָטָן
חֵישׁ שָׁחָה מְהֵר פָּחֵץ
וְאֶל סֵלַע-אֶלְמוֹג חָד
אֶת חָטְמוֹ הִרְרָף נִפֵּץ.⁵

והרי לנו הוכחה, שלא תמיד צודקים העורכים — ויהיו אפילו גדולים כביאליק — בשעה שהם יושבים לתקן את שיריהם של אחרים.

2. "גליונות" א, תל-אביב 1929, עמ' 67.
3. "שירי ילדים", שם 1934, עמ' 3.
4. "גליונות" א, עמ' 68.
5. "שירי ילדים", עמ' 30.

ואמנם, לא תמיד קיבלה אנדה את הצעות התיקון של העורך-המשורר; לא פעם התוכחה אתו, עמדה על דעתה: "הוא טען ששיר לילדים צריך להיות דידיאקטי, מתוך מטרה לחנך; ואילו אני גרסתי שהכתיבה לילדים צריכה להיות אופטימית, ומתוך החוויה השירית יתעורר הילד למעשים טובים".

ביושר, בפשטות בכבוד

זהו האני-מאמין של אנדה, המלווה אותה מאז עשתה את צעדיה הראשונים בכתיבה לילדים. לא פעם שאלו אותה כיצד היא כותבת לילד, ותשובתה היתה תמיד זהה: "ביושר, בפשטות בכבוד". והיא הוסיפה: "לילד צריך לכתוב ברצינות. לא להצטעצע, בלא עטיפות. אבל קודם כל עליך להאמין בעצמך במה שאתה כותב. ואם יש לדברייך עמוד-שדרה של אמת — הילד ירגיש את האמת, וגם יבין".

לאמת פנימית זו שלה בשארה אנדה נאמנה עד היום הזה; ובשל כך מצוי במאות שירי הילדים שלה אותו מכנה משותף, העובר בהם כחוט-השני: אותה מוזיגה שקופה — הייתי אומר: 'אנדאית' — של דמיון והומור, תום ושובבות.

כעשרים קבצים של שירי ילדים — רובם מקום ומיעוטם עיבוד ותרגום — הוציאה אנדה מאז "על ענן כביש" (תרצ"ג); ואלה העיקריים שבהם:

"שירי ילדים" — צייר נחום גוטמן, "דביר"

1934: 98 שירים, שרובם היו כבר לקלאסיקה בשירה העברית לטף; על דוד ירח בשמיים המ-עשן מקטרת; על העיפרון ששבר את חוטמו הצהוב ולא יכול עוד לכתוב; על הקיפוד שרצה עם מישהו לרקוד, אך לא מצא חבר כי הוא דוקר; ועל הסירים על הקיר שהתחילו לשיר. ספר זה זיכה את המשוררת בפרס-ביאליק לספ-רות-ילדים.

"סחרחרת פלא" — צייר נחום גוטמן, "דביר" תרצ"ט: 61 שירים על בנים ובנות, על ימי חול וחג (פורים, ט"ו בשבט, ל"ג בעומר), על הדובון שבלע סבון ועל המסרק שהתקינו לו שיני-זהב, על החלום שאבד לייעל ועל חושם שהלך לאיבוד, וחרוזי הפתעה מארץ התלום.

"שלום, ילדים!" — צייר נחום גוטמן, "דביר"

1946: כ"ו שירים, רובם ארוכים מן הרגיל, וב-הם חוויות של מציאות ודמיון ופתרונות משע-שעים לקושיות הילדים; על הברו הפתוח במצו-לות וממלא את הים; על הכוכבים הווללים את החושך ומביאים את היום; על הילדה שאכלה שוקולד כי רצתה להיות כושית; ועל איה, שחזרה מן הטיול בעיני תכלת, "מזכרת מתכלתה של הכנרת".

"כוכבים גדולים" — ציירה חוה נתן, "דביר"

1957: 94 שירים, שנערכו על-פי גושאיהם לתש-עה שערים; שער החפצים (הכובע היתום, הספ-סל הבודד, המספריים וכו'); שער השמש, הירח והכוכבים; שער הברכות, הדובונים וכל הצעו-עים; שער הילדים, הדודות והדודים; שער החיות (הנמלים היחפות, השפן הנקי, הזנב הזהוב וכו'); שער המשחק והשעשוע, שער הצמחים, שער הים, העננים והרוחות; ואחרון — שער העתים והמועדים, שבו מופיע בין השאר שיר-החזיון הגדול על שנים-עשר האחים-הירחים.

"אני שר מאושר" — צייר נחום גוטמן, "מסדה" תשל"ד: 47 שירים קצרים, על העלה המעופף ברוח, וטיפות-הגשם היוצאות במחול; על הגחלילית המאירה את החושך, והחלזון הזו-הל על האגודל; על חנות-החיות המלאה פלאים, ועל הזמיר השר מאושר: "אני חי! אני חי!"

משוררת שכתבה במשך יובל שנים מאות שירים, איי-אפשר שלא יימצאו חזרות בשיריה. פעמים רבות מאד היא מרשה לעצמה לחרוג מן

המיקצב המדוייק ועוברת מיאמב לטרוכיי (אולי כדי להימנע מן המונוטוניות הריתמית). לעתים 'מתגנבים' לשירים הרוזים בנאליים, שהיא מש- תמשת בהם שוב ושוב (כגון: ידידי — ידידי; צפרדעון — חמודון). משורר קפדן כביאליק היה גם מבכש אי-אלה צרימות לשוניות, שהשתרבו לעתים לשיריה, מסוג "פי רבוא שערים"⁶. אבל על פגמים אלה מכפרים החן הטבעי והאמת הפיוטית.

כבר נכתב ונאמר הרבה על מוטיב ההגפשה, השליט ברבים רבים משיריה של אנדה: הדובון והבובה, הכסא והקומקום ואפילו הגמש שעל האף הם יצורים חיים ובעלי רגשות, שאפשר לדבר אליהם "ואפשר לשמוע שיחם ושיגם", כדברי ימימה טרנוביץ-אבירד⁷, "ואנדה שומ- עת את סוד-שיה העצמים וכאילו רושמת מפיהם את דבריהם". וגם נכתב הרבה על "ההומור שלה, [שהוא] קל כרוח-בוקר ומשעשע כחלום נעים"⁸. אבל קריאה מעמיקה ורצופה בשירי הילדים שלה תוכיח שברבים מהם שליט מין עצב פנימי וחרישי: אכזבה, כאב, בדידות, געגועים, דאגה, דמעות, תחושת קיפוח. כל התחושות הפוקדות את הילד הקטן באות לביטוי אמין בשיריה 'הקלילים' כביכול: הילדה נדקרה עד זוב דם והזילה דמעות-כאב; הציפורים התקוטטו ונפרדו בלא ברכת שלום; העץ התייחס מציפוריו; וסבא, החבר הנפלא, הלך ולא ישוב. אבל לכל התחו- שות הללו העניקה המשוררת לבוש אסתטי, אופ- טימי, הרווי לא פעם הומור תמים; והילד הקורא (או שומע) את שיריה חש פורקן וסיפוק, והעולם נעשה שוב יפה בעיניו.

6. "אני שר מאושר", עמ' 20. צ"ל: "רבוא שערים" (המלה 'פי' מיותרת).
7. ראה: "עולם צעיר" 1970, עמ' 548.
8. "יוצרי ספרות הילדים שלנו", עמ' 105.

אור פנימי בעיניים עצומות

נעימת עצב זו גברה ולבשה לעתים צליל טראגי בשנות השואה ומלחמות ישראל. משיצאה אנדה ב-1945 אל מחנות הפליטים באירופה, לעבוד עם ילדי השואה, כתבה שיר מפעים על הכובה שריגה, שאיבדה את 'אמה' הקטנה. ובמלחמת- העצמאות כתבה שירים מרגשים, המספידים את הדקל מכינרת, שנגדע בפגז-אויב ואת אוטו- קומתים, שהופצץ על-ידי מטוסים מצריים:

איך נִסְתַּלֵּל בָּךְ בְּלִי דִמְעָה בְּעֵינַי?
איך לֹא נִבְכַּךְ, אוֹטוֹ-קוֹמָתִים?

אנדה לא גרתעה מעולם לכתוב לילדים גם על דברים מכאיבים; שכן, "על הכל אפשר לספר לילד, אין פסול ואין איסור. יש רק לדעת איך להביא לו את הדברים". מודרכת על-ידי הכרה זו, ולאחר שחייתה את חוויית השכול (בגהלה את מדור הגופלים במשרד-הבטחון), כתבה את הסיפור המפעים "סודי עם אחי הגדול" (1958). בסיפור עצוב זה התמודדה אנדה בכבוד עם נושא המוות והשכול: משנדע ליצחק הקטן כי אחיו הבכור נפל בקרב, הוא יוצא עם כלבתו הנבונה לחפש אותו, בהאמינו כי "הוא בוודאי נפל מן המשוריינ"; עד שאט אט הוא לומד לדעת מהו מוות, מתגבר על השנאה ומשפיל לשמר בלבו את זכר אחיו המת. וכאן המקום להזכיר את הפואמה האפית הגדולה של אנדה "אחת", שגיבורתה רחל — ניצולת השואה שנפלה בפריצה לעיר העתיקה — היא סמל לדור העקדה של עם ישראל.

ומן הכאב הכללי — אל כאב אישי-פרטי של המשוררת, אותו ביטאה ברגישות כנה כלי-כך בספרה "תעלולי עין אחת עיקשת" (תשי"ח). בסיפור אוטוביוגרפי זה מתארת המשוררת בחשיפה עצמית שנה בחייה, שבה שכבה חבר-

שת עיניים, לאחר שעינה הימנית (אותה היא מכנה 'עיקשת') נפצעה והיתה בסכנת עיוורון. "עשרה חדשים מגעתי ממך את האור", אומרת העין העיקשת למשוררת בבוא הסיום הטוב, "אך תמורתו הרי קנינו לנו אור חדש, המאיר גם אם עיניך עצומות".

הרבה הרבה שירה ומעט פרוזה העניקה אנדה עמיר לקטנים ולגדולים. לצד אלה ראוי להזכיר גם את המחזות שכתבה: "רחל ובעוז" (בעקבות "בסטיין ובסטיינה" למוצרט), "משפט בני היער" (1958) — על יצורי היער, המעמידים לדין את האדם המשתחית; ו"יום אחד אחרי אוהורו" (1962) — מחזה שכתבה בשעה ששהתה עם בעלה בשליחות בקניה והוצג בחגיגות העצמאות של ארץ זו. ולבסוף יוזכרו גם תרגומיה לילדים:

"המלך בוב" לתיאודור פולבר (1934) — על חייו של פיל שליט היער; "גד ודן", שהוא עיבוד חינני של "מקס ומוריץ" לזוילהלם בוש (1939), עיבוד סיפורי האיליאדה והאודיסיאה (1961), וכעשרים ספרונים לטף בספריית פו (ביניהם "פינוקיו", "הידיד", "כיפה אדומה" ועוד). אכן, רשימה ארוכה ונכבדה — ועוד ידה של המשוררת נטויה. שכן בעוד אני כותב שורות אלה הגיעה לידי החוברת האחרונה של "דבר לילדים", ובה מצאתי שיר חדש של אנדה — "ציפור באולם ההתעמלות" — והוא רענן וכתוב ברוח צעירה ועין טובה.

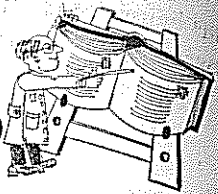
"קנינו לנו אור חדש", אמרה העין למשוררת. אור פנימי זה קורן ומאיר אלינו מכל יצירותיה של אנדה, ועל כך שלוחה לה תודתנו ביום חגה.

חויית הקריאה

מתוך "הגיבור החיובי" ללאה גולדברג (אפקים כרך י"ב, 1958, עמ' 238, 247).

"אחר כך באו ספרי האינדיאנים. שלא כמנהג הבנות שקעתי בעולם זה ראשי ורובי. תחילה היו אלה ספרי האינדיאנים מסוג "הספרות הטובה": פנימור קופר. אצילר תנו של "המוהיקאני האחרון" עוררה את כל הערצתי, אלא שקופר לא הניח אחריו אלא ספר אחד בלבד; ולפי שזה לא הספיק למלא את הצמאון לאכזוטיקה וגבורה החילותי לקרוא את הרומאנים המתקתקים של הצרפתי גוסטאב אימאר. קראתי בזה אחר זה שמונה-עשר כרכים. לבי הלך שבי בעיקר אחרי התיאורים היפים (יתר על המידה); ועד היום אזכור את התפעלותי מנערות הדומות לפיאות, הרוק- דות ריקודים לאור הירח, כאשר בשערותיהן הפזורות על כתפיהן מנצנצות גחליליות

מיתודה

לרגל יום איחוד ירושלים אנו מביאים שתי רשימות על ירושלים בסיפורת ובשירה ואנו בטוחים שקוראינו המורים יעזרו בנאמר בהן. אנו מדגישים כי ברשימותינו אנו מתכוונים להצביע על כוון ולא יותר מזה.

ירושלים - מבחר בסיפורת

(רשימה מוערת)

מאת גרשון ברגסון

בדרכים שונות, ניתן לציין את יום איחוד ירושלים. משרד החינוך והתרבות פירסם הנחיות לציון יום זה. אני רוצה להדגיש דרך אחת שנראית לי פשוטה, מועילה ומרשימה והיא: הפניית תלמידים לספר, שגושאו ירושלים. דרך זאת אפשר לבצע בווריאנטים שונים:

(א) להפנות את התלמידים אל הספרים, להמליץ על קריאה בהם ולבקשם למסור רשמיהם, בקיצור, בדרך הנראית להם.

(ב) לקרוא בכיתה, פרקים מן הספר, בהמשכים, קריאה מוטעמת. אפשר להטיל על תלמידים ברוכי כשרון לקרוא באוזני חבריהם. תלמידי הכיתות הגבוהות יכולים לעשות כן בכיתות נמוכות יותר. אפשר להטיל תפקיד זה על תלמידים מספר, לסירוגין.

(ג) לבחור באחד הספרים כספר לקריאה מוגהית ולפעול כך כמקובל.

כאבנייחן. גבורה, יופי, מסירות-נפש שאין לה גבול, אלו היו התכונות של "הגיבורים החיוביים" שלי. ולא עבר זמן רב ואת מקום האינדיאנים תפסו ספריו העבים של דיקנס, ושוב לא ההומור שלו היה זה שדיבר אל הלב, אלא המילודרמה. כל הפרקים המדמיעים, חנה השביר של הבת ב"דומבי ובנו". ומכאן היתה הדרך הישרה אל ויקטור הוגו, אל ז'ן וולז'אן שלו, אל קואזימודו, אל "האדם הצוחק".

חושבת אני, שבדיקנס והוגו נסתיימה פרשת "קריאת-הילדות" וכאור גדול, שלא היתה זוגמתו, נתגלו לי דוסטויבסקי, טולסטוי, צ'כוב.

דוסטויבסקי היה הראשון, היה עוד בילדות, במבחר סיפוריו לילדים. משחו נורא ומתוק, מחריד מאד וגוזל את שנתי בלילות מרט את עצבי ביחסים ההיסטריים בין שתי הילדות: נייטוצ'קה וקאטיה מתוך "נייטוצ'קה ניזבאנובה". אבלה יה שם גם קטע מן "האחים קאראמאזוב", וכבר אז נסתבר לי בפרק מותו של איליושצ'קה, כי אפשר להתאהב אהבה נצחת באדם שכולו טוב, שכולו אור וסליחה והכנה, הוא אליושה.

בקאטאלוג זה של קריאת ימי-נעורי תופס מקום חשוב מאד הנסיך אנדריי בולקונסקי מ"מלחמה ושלום". הנסיך אנדריי הוא גיבורן של הבנות הצעירות. עולמו האינטלקטואלי, גבורתו בשדה אוסטרליץ' סבלו ואכזבותיו, היו בלתי פשוט כל כך, עוררו את הדמיון הצעיר הרבה יותר מאשר תמימותו הנבונה של פייר. אל פייר הגענו כולנו מאוחר יותר, כאשר בגרנו, כאשר למדנו להעריך את טוב-הלב הבלתי-אמצעי, את החכמה חסרת-הברק — אנשים צעירים, בדרך כלל, אינם מבינים זאת עד הסוף.

אך אי-אפשר כלל לסיים את פרשת הזכרונות על גיבורי האהובים בספרות בלי לספר על רומן רולן. בהיותי בת ט"ו פתחתי את הכרך הראשון של "ז'אן כריסטוף" ולא פסקתי מלקרוא בו עד אשר סיימתי את השורה האחרונה של הכרך העשירי. עד היום סבורה אני, שאין ספר טוב לבני-הנעורים כ"ז'אן כריסטוף", שאין כמוהו המעורר רגשות נאצלים ושאיפה לטוב ולאמת ב"גיל קריאת ההזדהות". הקורא הצעיר כמו נגרף עלידי סערה גדולה הנושאת את ספינתו לחוף קדוש, לנמל המא-וויים, אשר על שערי מתנוססת הכתובת "הכניסה לציניקנים אסורה". יהיה יחסנו אל כתיבת רומן רולן כל שתהיה ב"קריאה שניה", ביקורתית, המעמידה דרישות אמנותיות שונות ואחרות: בין השנים ט"ו עד י"ז ז'אן כריסטוף הוא הגיבור החיובי, האמיתי, המזין את הנפש.

איכשהו קרה שבזכות קריאת כל הספרים הללו נתקצרה דרכי אל הספרות העברית. משהחילותי לקרוא עברית ברציפות, לא היה לי עוד צורך לבקש בספרים גיבורים הנענים לאידיאל שלי, לאידיאל של נערה צעירה. היתה לי כבר אמת-מידה אחרת. וכאשר חברותי לכיתה התמוגגו, באורה הטבעי ביותר, מ"לבדה" של קבק, הייתי מעקמת את שפתי בזילזול-מה. הלכתי בבטחון אל אהבותי שלי: ספוריו של יעקב שטיינברג, אורי ניסן גנסין ו"שכול וכשלוך" לי. ח. ברנר".

הביאה לדפוס לאה חובב

(ד) אפשר מבעוד מועד להכריז על "חידון קטן" בנושא ירושלים בספרות יפה ולהכריז על "חתן ספר ירושלים" בתום המועד. (הרשימה שעליה יבוסס החידון צריכה להיות מצומצמת ל-3 ספרים).

(ה) הציירים שבין התלמידים יכינו אילוסטרציות מבוססות על קטעים מן הספר.

(ו) הספרן יכין, כמובן, לפני כן בחלון הראווה "תערוכה" של ספרים שנושאים ירושלים.

(ז) בכיתות הנמוכות יושם הדגש על שירי ירושלים, יושרו השירים שלהם מגנינות ואולי ינסה המחונן בתחום זה לחבר מגנינה לאחד השירים שיהיה לשיר בית-הספר.

להלן רשימה של ספרים שמן הדין להמליץ עליהם:

(1) בת ירושלים הקטנה. מאת מרים הרי. הוצאת בית א' לבינסון ת"א תשל"ה.

זהו ספר מיוחד במינו, ומספר משפטים משולי העטיפה ירמזו על ייחודו.

"הסופרת הצברית הראשונה כתבה צרפתית אלא, כצבריות רבות אחרות, שפת אמה (אחות רחמניה פרוטסטנטית) היתה גרמנית, שפת אביה (סוחר עתיקות משומד) רוסית. כנסיית משפחתה אנגלית. בבית ספרה למדה את שפות המערב, ובסמטאות עירה קלטו אוזניה בליל של שפות שונות ומשונות... ברבע האחרון של המאה הי"ט, תקופת סיפורה של בת ירושלים הקטנה, מהווים היהודים את החלק הגדול של תושבי העיר. ביניהם ותיקים ועולים חדשים (בני העליות הראשונות) מאירופה, אסיה וצפון אפריקה, לכל עדה ניביה ומנהגיה.

בליל סגוני של שפות, אמונות, מנהגים, צבעים, תבלינים, ריחות, שמחות וכאבים עולים כאחד ברומן של ילדה. ילדה אשר שנות ילדותה בירושלים שימשו מקור השראה ליצירתה הספרותית רבת השנים."

ראוי ספר זה שיקראו בו ורבים מתלמידי הכיתות הגבוהות ודאי ימצאו עניין וייחודו מן הכתוב.

(2) העץ הלבנה. מאת משה בן-שאול "מסדה" רמת-גן, 1973. ציורים: אראלה, נתיב הלה.

סיפור זה, קצר יחסית, קריא מאד, כתוב בסגנון הומוריסטי המיוחד למשה בן-שאול, משולבים בו ילדי-ירושלים. זהו סיפור המקנה לקורא מושג על ירושלים המאוחדת בתקופת המנדט הבריטי. הספר מנוקד ומשולבים בו איורים, מתאים לתלמידי הכיתות הבינוניות אך גם מבוגרים יותר ימצאו בו עניין רב. על ירושלים דרך משקפיו של משה בן-שאול אפשר להשקיף באמצעות שני ספרים נוספים ומומלצים גם הם: "סוד המלים המודדות" ו-"ילדי הבית המזוה" /

• רשימה של שירים ראה להלן עמ' 36.

(3) ילד היה בירושלים. מאת יצחק שלו, עם-עובד, ספרית דן חסכן 1974. ציורים: גיורא כרמי.

"בין שכונת כרם מזה ושכונת יגיע-כפיים מזה השתרעה לה כברת-ארץ ששוב אין לה זכר בירושלים, לפני כמה עשרות שנים היתה זו נחלתה של משפחת-פלחים ענפה שחרשה וזרעה באדמתה. קצרה קציר שבליה, ארתה תאניה המתוקות ונקפה זיתיה. היה זה גן-עדן ממש בשביל הנערים שגרו בסמוך. מקום נרחב לשחק בו, לטפס על העצים ולקטוף את הפירות. כיום מכוסה השטח בתים ורחובות חדשים ואיש מלבד נעריה הקשישים של ירושלים — אלה שנשארו נערים גם לאחר הגיעם לגיל הארבעים — אינו זוכר את השדה הישן שקיפל בגבולו ילדות שלמה..."

חוליה של שבעה נערים, בראשותה, עשתה דרכה בעיקוף רחב וארבה בצד הדרך לתוקפים. השאר נשארו במחנה לשמור על הדגל. משעברו נעריה של "תימרות עשן" על-פני האורבים בלי שיבחינו בהם — המתינה רחל זמן מועט, ואז פרצה עם נעריה מאחוריהם ביללות ושאות העשויות לסמר שערן של שטן.

"אותה שעה הציץ אורן ברחל ולא האמין למראה עיניו. לא רחל עמדה לפניו אלא לביאה שוחרת טרף שענינה נוצצות בחשכה באור פראי, וקול-שאגתה אימה ופחד..."

השורות הספורות שהבאתי מרמזות על היריעה הרחבה של המסופר בספר. התמורות שחלו בשכונות ובדייריהן יחסי בנים ובנות בגיל ההתבגרות. הספר אינו מנוקד ומתאים לתלמידי הכיתות הגבוהות.

(4) משה משכונת הגבול. מאת ל' שאול "מסדה" 1975. איורים ועטיפה: יונתן גרשטיין.

ל' שאול מתאר בפנינו שכונת עולים חדשה בירושלים בסמוך להקמת המדינה:

השכונה ממוקמת על הגבול שבין ירושלים היהודית וירושלים שנמצאת בידי הירדנים. אנו למדים על מלחמת הקיום של העולים החדשים. על המאבקים שבינם לבין עצמם — המרוקאים והפולנים.

אך מאבק זה הוא נחלתו של דור המבוגרים. הילדים — אניוצ'קה מפולין ומושקו ממרוקו — אינם מכירים בחיץ זה.

על רקע הווי של שכונה זאת ועל רקע המצב המדיני נקלעים שני ילדים לעיר העתיקה ונופלים לידיהם של ערבים... אך מה הלאה? ודאי מעניין לקרוא בספרו של ל' שאול. הספר אינו מנוקד, מתאים לתלמידי הכיתות ה ומעלה.

(5) אריות בירושלים. מאת שמואל הופרט "מסדה" 1973. ציורים: יוסי שטרן.

יוסי קיבל מסבו, בהגיגת בר מצוה, דף ועליו כתוב: "אבדה בדרך-ייסורים מול האריה. מוצא רכושה גדול יהי, לא נער. יפים לה שניים אריות ובר סודי, הוא בתוכה, בהצלחה."

יוסי רוצה לפענח את כתב הסתר, מצרף למשימה את חברו שמואל, אלה משתפים בסודם ילדה עולה זקליון, הם יוצאים לדרך ונקלעים להרפתקה: משוטטים בעיר העתיקה, נכנסים למרתפים, מחפשים שני אריות.

האירועים מסובכים ומתוחמים. אנו סופגים איריה של ירושלים ויוסי שטרן מוסיף לפתוב רישומים מעניינים ומסקרנים.
הספר אינו מנוקד אך מתאים לכיתות הבינוניות.

(6) דודי עקיבא ואני. מאת יהואש ביבר "מסדה" 1971. ציורים: בני עדן.

יש מלך בירושלים, והוא הדוד עקיבא מלכו של שוק מחנה יהודה. בעזרת סיפורו של הדוד ומעשיו, מצייר בפנינו יהואש ביבר הווי החיים, מגוון ותוסס, בשכונת נחלאות, אך לא רק בשכונה זאת. היוניות רבה בדוד והוא משרה עלינו רוח שובבה בסיפוריו, בהלצותיו ובהומור הרב. הסיפור ספוג אהבה לירושלים, לשכונותיה והפתיחה של הפרק המסיים מעידה על כך. הנה שורות מספר.

"כשפורחים שיחי היסמין ברחובות ירושלים דודי עקיבא ממש איננו יודע את נפשו. בחצרות הפתוחות של הבתים הקטנים, בתי האבן, שבשכונת מקור ברוך, מתכסים השיחים הירוקים באלפי פרחים לבנים זעירים, כאלפי טיפות צמר גפן שנאחזו בשיחים הירוקים, והשכונה כולה מלאה את ריחם המתוק. דודי עקיבא יוצא אל מרפסת ביתו, עומד כשידיו על מותניו והוא שואף אל תוכו מלוא לוגמיו מהאוויר המבושם ומפליט קריאות עונג כמו: "אח, אח, כמה טוב", ו"אוף ריח עדנים", ו"אח, אני שיכור ולא מייך", ועוד ועוד..."
ספרו של ביבר אינו מנוקד, תלמידי הכיתות וו ומעלה ימצאו בו ענין.

(7) הכפור לבית אפי. מאת דבורה עומר. עם עובד, ספרית דן-חסכן, 1967. רישומים מאת: שמעון צבר.

ספרו של דבורה עומר מביא אותנו לירושלים של סוף המאה הקודמת וראשית המאה ה-20. אעפ"י שרחוקים אנו מן הזמן ההוא, מצליחה ד' עומר לקרב את הקורא הצעיר אל התקופה הודות לכשרונה הסיפורי העלילה מלאה מתח סיפורי והודות לאירועים הפשוטים שעל רקע חיי משפחת בן-יהודה — כל ילד מסוגל להבין ולקרוא בדריכות את המסופר.
בספר זה נקרא פחות תיאורים של השכונות אך נלמד יותר על חיי הרוח בתקופה הנידונה, ובמיוחד המאבק על תחיית השפה שהחל בירושלים.
הספר מנוקד, סגנונו פשוט, רצף הסיפור קולע ושוטף מתאים לילדים החל מכיתה ה'.

(8) מופע תענוגות לארץ הקודש. מאת מרק טוויין רשמי מסע מ-1867. תירגם: ארנון בן-נחום. הוצאת בית לבינסון 1972. פרקים י"ג-י"ד עמודים 125-146.

מורה החושב, כי תלמידיו בשלים להרחיק ראות ומסוגלים לספוג תיאורים של ירושלים מלפני מאה שנה — ייטיב לעשות אם יקרא עם תלמידיו את העמודים הנבחרים של מרק טוויין על ירושלים. את טוויין עצמו אין צורך להציג בפני ילדינו, אך ודאי ימצאו עניין להכיר את הסופר מן הצד האחר מאשר סיפוריו הידועים.
את הקטעים של טוויין יש להמליץ בפני תלמידים שמסוגלים להבין את הסטירה שבתיאוריו. הנה שני קטעים לדוגמה:

"אוכלוסיית ירושלים מורכבת ממוסלמים, יהודים, יוונים, אירופיים, ארמנים, סורים קופטים,

חבשים, אנשי הכנסייה הקתולית היוונית וקומץ פרוטסטנטים. רק כמאה מאלה האחרונים מתגוררים. עתה בערש מולדתה של הנצרות. מניין הלאומים השונים המוסיפים גיוון נוסף לרשימה ושפע הלשונות השגורות בפייהם ארוך הוא מכדי יכולת-פירוט. העיר משופעת בחלכאות, בדלות, בסחי ובבלואי-סחבות — אותם סימנים המעידים על השלטון המוסלמי, עדות הנאמנה יותר מדגל הצניחה-הסתר עצמו. מצורעים, נכים, סומים ומטורפים מסתערים עליך מכל עבר ומסתבר שאינם יודעים אלא מילה אחת בשפה אחת — 'בקשיש' נצחית."

"לא אוכל לספר כעת על הר הזיתים ונוף ירושלים, ים המלח והרי מואב הנשקפים ממנו: ולא על שער דמשק או העץ שניטע בידי המלך גודפריי מירושלים. לב אדם צריך להיות טוב עליו בדברו על דברים אלה. לא אוכל לומר דבר על עמוד האבן המוודקרת כתוחת מכותל המקדש מעל עמק הושפט, וזלת זאת שהמוסלמים מאמינים כי מוחמד עתיד לשבת רכוב עליו בבואו ביום הדין לשפוט את העולם. חבל שלא יכול לשפוט אותו ממשלט אחר, משלו במכה, בלי להסיג את גבול אדמת הקודש שלנו. בקרבת מקום נמצא שער-הזהב — שער שהיה יצירת פיסול מלאה חן בומן המקדש, ועדיין לא סר-חינו. מתוכו היה הכהן הגדול של היהודים משלח, בימי קדם, את השעיר כדי שיברח לשימון וישא עמו לעזאזל את מטען הריסו ירחי החטאים של העם. לו היו משלחים אותו כעת כי אז לא היה מרחיק לכת אלא עד גת-שמנים, כי שם היו קבצנים עלובים אלה בולעים אותו על ראשו ועל חטאיו."

(9) עיר ימים רבים. מאת שולמים הר אבן. עם עובד, 1972.

הספר ראוי להמלצה מיוחדת לתלמידי הכיתות הגבוהות, שמסוגלים ליהנות מיצירה ספרותית, הייתי אומר לאניני טעם שביניהם.

המספרת מתארת את החיים בירושלים מראשית המאה ועד ערב המדינה. התיאור רחב-יריעה ואנו עדים לתמורות חברתיות על רקע יחסים מסובכים עם הערבים מצד אחד ועם השלטונות הבריטיים מהצד השני. מספר זה הייתי בוחר קטעים נבחרים לקריאה מוטעמת בכיתה כדי להדגים ספרות יפה ולגרות התיאבון להמשיך ולקרוא בו.
הבאנו רק אפס קצהו מן המבחר הרב של ספרים בנושא ירושלים. הרוצה להוסיף ימצא ספרים נוספים רבים וייעזר ב"ספרי קריאה לילדים, קטלוג מנומק", הוצאת משרד החינוך 1976, מספרים 507, 519, 522, 556, 717, ועוד כגון:

ספרו החדש של ארתור וקסלר "ידידי מלך ירושלים" (מסדה 1976) מספר על התקופה הצלבנית. והפרקים האחרונים בספרו של אוריאל אופק "הצנחנים באים" (מזרחי 1968) שבהם מתואר בצורה סיפורית-אוטנטית כיבוש גבעת התחמושת ושיחורור הכותל במלחמת ששת-הימים.

כן יכול המורה להיעזר ב"ירושלים", שנתון לדברי ספרות ואמנות, בהוצאת אגודת הסופרים העברים סניף ירושלים בסיוע עיריית ירושלים, שנתונים אלה מופיעים מאז תשכ"ה ובהם חומר בתחום האמנות והספרות הפה.

הרשימה שהבאנו מתאימה לכיתות הבינוניות ומעלה.
לכיתות הנמוכות אנו מציעים להרבות בלימוד שירים. הרשימה של מר א' אוסק המתפרסמת בחוברת זאת תהיה ודאי לעזר רב.

10) * מנגדלים בירושלים. מאת ימימה אבידר-טשרנוביץ. "מסדה" 1968. ציורים: אבי מרגלית.
"ילדי ירושלים מספרים על מלחמת ששת-הימים" — זו כותרת-המשנה של ספר זה, בו
"מתארת המחברת את מלחמת ששת-הימים, כפי שחיו אותה ילדי ישראל. סיפורי הגבורה,
שנלקטו בידי הסופרת-המתנכת, ניתנים בזה בשפה פשוטה, בהומור ובתוספת דמיון, המשווים
להם גון מיוחד". (מתוך הטקסט שעל העטיפה). הספר מנוקד, ומומלץ מאוד לתלמידי כיתה
ד' ומעלה.

11) מפע האריות. מאת רינה הברון. עם עובד/דן חסכן 1973. ציורים: גיורא כרמי.
פלג בן ה-11 מבקר במוזיאון רוקפלר, נפגש עם אריות-האבן ומאזין לסיפוריהם. תולדות
ירושלים וסביבותיה נמסרות בצורה סיפורית חיה ומקורית. אקטואלי במיוחד סיפורו של
האריה מירושלים המערבית (פרק ט). זהרי גם סמלה של העיר ירושלים הוא אריה! הספר
מנוקד ומומלץ לתלמידי כיתה ה' ומעלה.

12) שועלים בחרבות. מאת אברהם בן-שחר. עם עובד/דן חסכן 1968. ציורים: דוד נאמן.
סיפור מעולה, אמיתי ומרגש על חייהם של ילדי הרובע היהודי של ירושלים העתיקה בימי
המצור של שנת תש"ח: "בימי המלחמה הראשונים הסתתרו ילדי הרובע במרתפים, מפחד
הכנופיות. אולם עד מהרה נקראו לעזרה ואף תפסו את מקומם של מגינים שנפלו. מנותקים מן
העולם, כמעט ללא מזון, נתונים להפגזה כבדה, שוטטו הלוחמים הקטנים בין הריסות הרובע
כשועלים בחרבות" (מן המבוא). הספר מנוקד, וראוי להנהיגו כקריאת חובה לתלמידי
כיתות ה' ו'.

* הספרים מס' 10, 11, 12 הוצעו עליידי ד"ר אוריאל אופק.

ירושלים בשירי ילדים

מבחר ביבליוגרפי

מאת ד"ר אוריאל אופק

אהרון, רבקה: המש יונות בירושלים. שירים "אלף" תשל"ג. 64 עמ'. (בעיקר עמ' 5, 18, 19, 23).
אופק, אוריאל: "ירושלים שלי". בתוך: יש לי חג. צ'צ'יק — יבנה 1970, עמ' 106.
אופק, אוריאל: בירושלים העתיקה. תקליט. הוצאת "הד ארצי" 1968. מכיל 9 שירי ירושלים, עם
לחנים מאת יוחנן זראי.

בן-זאב, אברהם (מלים) ושלמה ברי-שירה (לחן): "ירושלים". "דבר לילדים" כרך מ' (תשל"ל).
עמ' 956.

בן-שאול, משה: לונפרק בירושלים. שירים. ציורים מאת המחבר. עם עובד — שפן הסופר. 24
עמודים (בעיקר השיר האחרון).

ברויס, אברהם: "בואכה ירושלים". בתוך: מקום ישראל, "עמיחי" תשי"ח, עמ' 25.

ברויס, אברהם: "איך כירושלים". שם, עמ' 28.

ברויס, אברהם: "בין הרי ירושלים". בתוך: שיר לחג, "אמונים" תשט"ו, עמ' 35.

ברויס, אברהם: "הכותל המערבי". שם, עמ' 36.

הרוסי, עמנואל: "איכה ישרה בדרך". בתוך: מועדים ומזלות, "עמיחי" 1966, עמ' 49.

זאב, אהרון: "הלה רוצה לירושלים". בתוך: פרחי בר. הקבוץ המאוחד תשי"א, עמ' 36.

זאב, אהרון: "מצור ירושלים". שם, עמ' 161.

טנא, בנימין: "תשעה באב". בתוך: מזמור לחג. יבנה תשל"ג. עמ' 44.

ילן-שטקליס, מרים: "כרטיס גיוס (סיפור ירושלמי)". בתוך: בחלומי. "דביר" תשכ"ג, עמ' 29.

ילן-שטקליס, מרים: "שגל בירושלים". שם, עמ' 34.

ספורטה, רפאל: ירושלים. קובץ שירים וסיפורים. "תפוח" תשכ"ח (?). (בעיקר עמ' 266, 267, 271).

פרי, מנחם (עורך): שירי ירושלים. משרד הבטחון 1968. 66 עמ'. 36 שירים מאת משוררים שונים.
(מומלץ לתלמידי הכיתות הגבוהות).

קמזון, יעקב דוד: ירושלים. מס תש"י. (מומלץ בעיקר השיר "ובעיר ירושלים").

רמון, אפרים: "בדרך לירושלים". בתוך: כלילה לפני שאני נרדם. "המנורה" תשל"ב, עמ' 8.

רמון, יעקב: "כתלנו בתוכנו יצהל". בתוך: השחר רן. ניומן תשכ"ג, עמ' 28.

שווייג, צביה: "בסמטאות ירושלים". בתוך: ארבע עונות השנה. אור-תו 1976, עמ' 142.

שווייג, צביה: "עיר שלום ירושלים". שם, עמ' 144.

תלמי, אפרים: "עננים בהרי ירושלים". בתוך: אני אוהב לטייל. מסדה 1974, עמ' 39.

תלמי, אפרים: "בוקר בירושלים". שם, עמ' 41.

"ידידי נולך ירושלים"

מאת נילי לוצקי

הרקע ליצירה:

מה היה אורח חייהם של הצלבנים בארץ הקודש? כיצד התנהלו החיים בממלכת ירושלים? מה היה גורל המוסלמים וגורלם של היהודים שנמצאו בין הפטיש והסדן? על שאלות אילו בצירוף תיאורי קרב ויהוי חיים עונה המחבר בדרך מקור רית ביותר ומחיייה את העובדות הידועות לנו מספרי ההסטוריה.

מיבנה היצירה:

המחבר "מחזיר" את הקוראים אל נבכי ההסטוריה בעזרת מיכאל, בנו של מודען ישראלי. מיכאל, תלמיד הכיתה החמישית, המתגורר ברמלה, מפציר באביו שיקח אותו לעבודתו בכור האטומי. האב מסכים ומיכאל שמה, שהרי אין טוב מאשר להתחיל את החופשה לאחר סיום השליש השני בטיוול מעניין.

והטיוול, אמנם, מעניין ומפחיד גם יחד. "מה אלה?" שאל מיכאל, "העובדים קוראים להם רמזורים. כשהאור ירוק — אות הוא שהכל בסדר. אור צהוב — סימן של צרות... ואור אדום? זה — אף פעם

* וקסלר ארתור, ידידי מלך ירושלים, ציורים: אסתר עיבל, הוצאת מסדה, 1976, עמודים:

אינם מתרחצים כנראה כלל, ריחם נודף למרחקים. את הסוסים לעומת זאת מנקים, ממרקים, כמו השכן מקומת הקרקע את מכוניתו ביום ו' אחרי הצהריים" (עמוד 30).

לאט, לאט מתחיל מיכאל להסתגל למצבו החדש. ההרפתקאה מתחילה למצוא חן בעיניו: הוא כבר קיבל בגדים חדשים — ביטוי חיצוני לשינוי שחל בו — אך לא חיצוני בלבד.

מעמדו בחברת הנערים מתחזק אחרי הקרב עם זיראר, בו מוכיח מיכאל יכולתו וזוכה בניצחון.

כעבור זמן לא רב הופך מיכאל ליועצו של המלך בלדוין. בעוד הצלבנים מתנהלים לאיטם בחום הכבד נכר מיכאל בבן-דודו החיל. ומה שטוב לבן-דודו הנמצי בקורס קצינים, מתאים גם לצלבנים. כגון "בקץ מוטב לצעוד ולהתאמן מוקדם בבוקר ומאוחר בערב" (עמ' 49).

שני רעיונות טובים צצים במוחו של מיכאל. רעיון אחד הוא מציע למלכה מליסנד: "יש לבנות גגות מעל כל הרחובות המשמשים למימכר סחורות, במיוחד את ההצעה בחיוב, מעמדה בעיני אזרחי ירושלים התחזק וכן מעמדו של מיכאל. בלדוין: לסלק את הליכלוך והאשפה מרחובות ירושלים ומפתחי הבתים.

בקיאותו בשפות עזרה למיכאל להבין את הצרפתית המיוחדת שדיברו הצלבנים, את התורכית שדיברו התורכמאנים, (ושוב צירוף המקרים: הרי היה עם משפחתו בשליחות בתורכיה). ואת הערבית ארמית שדיברו היהודים.

השכיל מחבר הספר לצרף את המק-

רים. בתוך חברת הצלבנים נמצא אביר בשם אנדרי שמסביר בהרחבה למיכאל מהו משטר פאודלי. וכך יכול מיכאל "להשלים את ידיעותיו" ולהיות כנוצרי לכל דבר.

אופיו הנוח של מיכאל מאפשר לו להסתגל לכל מצב — בארמון, בשדה, בשבי התורכמאנים, כבחור השופע ידע בביתו של הרופא היהודי בירושלים, כתלמיד במסגד בדמשק, בתחרות רכיבה, ובין יהודי דמשק, בליל הסדר כשהוא שר בהתרומומות רוח: "הודו לה' כי טוב", "בשוב ה' את שיבת ציון", ומסיים ב: "אליהו הנביא".

הדמויות ביצירה:

בספר דמויות רבות, אך כדאי לתת את הדעת על כמה מהן: **המלכה מליסנד** שיחסה האמביוולנטי לבנה מעורר מתח: מחד גיסא, כמלכה השואפת להיות השליטה היחידה. ומאידך גיסא, כאם אוהבת החרדה לבנה הנלחם.

המלכה מליסנד מקסימה את כולם בתבונתה, בהשכלתה ובהתנהגותה המלכותית. היא אשה טובת לב הדואגת לחרוץ לים. היא שולחת את הרופא היהודי לרפא את מילו והלה מחלים במהירות. אולם יחד עם זה רוקמת מזימות ותככים במטרה להבאיש את ריחו של בנה ולהרקיח לו ולסובבים אותה שהיא היחידה הראויה לשלטון. כחלק מתוכניתה זו, פורשת המלכה מליסנד זמן מה מארמון המלוכה ומקדישה עצמה לפעילות צדקה. אכן, מתקיימים לבסוף דבריו של פי-ליפ: "אינך מבין כלל בתכני החצר. האהבה בין בני המשפחה יכולה להיות כנה ואמיתית, בכל זאת בעיני שלטון

לא יהססו להלחם זה בזה... (עמוד 100). בלדוין מבקש מאמו להחזיר לו את ירושלים וכשהיא מסרבת עולה על ירושלים ונלחם. למרות פעולותיה של המלכה מליסנד לשיפוץ העיר ופיתוחה, מפנים לה התושבים עורף ונכנעים לבלדוין, והמלכה נאלצת להמלט מפני בנה למצודת העיר. בסופו של דבר היא מוותרת על שלטונה בירושלים לטובת בנה.

המלך בלדוין עדיין נער צעיר בשנות העשרים, המתאמן עם יתר האבירים, מתגלה לקורא כתקיף בדעתו. ומעניינת ההנגדה בין רגשותיו כבן ונאמנותו לתפידו.

המלך בלדוין מתגלה כאיש צבא תקיף שאינו מהסס להטיף מוסר לאביריו המתמרדים. "...מה יש בו שכולם נשמעים לו? אין זאת שהבחור יודע בדיוק מה הוא רוצה ובוטח שיצליח בכל דרכיו" (עמוד 47).

פעמיים מקבל המלך בלדוין את הצעיר תיו של מיכאל. פעם בענייני צבא — יש לנו בשעת החום ולהתקדם בשעות הברי קר המוקדמות, או בשעות הערב המאוחרות. ופעם בענייני פנים — שיפור חזותה של העיר ירושלים.

שמעון הרופא היהודי, הוא נצר למשפחה יהודית מפורסמת שמתייחסת על רב סעדיה גאון. הוא אינו דמות ראשית בספר, ואף-על-פי-כן רבה חשיבותו. בעזרתו מקשר המחבר בין הנוצרים, המוסלמים והיהודים.

שמעון מייצג את גורל היהודי הבודד בין הגויים. "בודד, מכובד על האצילים, שנוא על האספסוף, אך לכולם זר ומוזר. יהודי, כופר, עוכר ישו המשיח" (עמוד 129).

א. חינוך הגברת (פרק עשירי):

הגברת הצעירה, שעל חינוכה מסופר, היא רחל, בתו של שמעון הרופא. רבה חשיבות הפרק. ראשית דבר פרק זה משמש אתחלתא לקורא שאולי התעייף כבר מתאורי קרב, מתככי החצר, מסוסים, משריונות ומפגיונות. שנית, פרק זה מתאר כיצד חינוכו נשים בתקופה הצלבנית. ושלישית, פרק זה קליל ומלבב. ואין פלא. כשמדובר בחיזורים אחר נערה יפיפיה, שהכל מעריצים אותה, נעשה חם בלב. הקוראים, בנות ובנים, יזדהו עם הכתוב. הביישנות, ההיסוסים, המבט בעינים, יסורי האהבה, הציפיה לפגישות, הטיוילים בשניים, הקרבה בין המחזרים, הנשיקה הראשונה, מוגשים בחן רב והקוראים סקרנים לדעת מה עלה בגורל האוהבים.

ב. הבעיה היהודית:

הבעיה היהודית היא בעיה קשה ומורכבת בכל הזמנים, בכל התקופות. הקורא יראה שאין חדש תחת השמש. מה פירוש להיות יהודי בין גויים, וכיצד מצליח היהודי לשמור על יחודו?

הבעיה היהודית עולה כבר מראשיתו של הספר. "הפראנקים שונאים יהודים. הם באו לארץ ישראל להילחם בערבים ובתורכים. אי אפשר להלחם כל הזמן. יש גם תקופות שלום. האכרים ורוב הסוחרים ובעלי המלאכה הם מוסלמים. אם יהרגו אותם מי יעבד את האדמה, יעבוד במלאכה, יעסוק במסחר? אך יהודים אפ-

שר להרוג... אינני מתבייש בהיותי יהודי. אני מוכן להלחם. עת למלחמה ועת לתבונה. לא הכוח הקובע. כאשר באו הפראנקים לארץ הקודש, לחמו היהודים לצד המוסלמים. כיום, רק בשכל ובתבונה ישאר יהודי בחיים" (עמודים 26—27).

אל הבעיה היהודית מתלווה בעיה נוספת הקשורה אליה — בעית הנאמנות הכפולה. מה מרגיש כיום יהודי החי בין גויים? מה הרגיש מיכאל בתקופת הצלבנים? מה העולם אינו פשוט כלל חשב מיכאל... מה מקומו בכל התככים האלה? הרי הוא יהודי. מה לו בין כל הגויים האלה שונאי ישראל? האין הוא בוגד בעמו? הוא ידע היטב כי מסעי הצלב החלו בטבח היהודים הפזורים ונטולי ההגנה באירופה ובהרג הלוחמים היהודים במזרח. השיחות בחצות ירושלים דים לא אחת על "הבעיה היהודית". נסבו לא אחת ראו ביהודים כופרים, רוצחי ישוע הנוצרי, שעליהם לנוע, לנדוד ולסבול. התושבים הוותיקים ראו ביהודים בול. לוחמים אמיצים, נאמנים למוסלמים שיש להשמידם... גדולים ורבים היו מוכנים לבגוד בשליטם, לעבור לצד שכנגד, אפילו בהמולת הקרב, תמורת מתנות... רק את היהודים אי-אפשר היה לקנות" (עמוד 119).

שמעון הרופא מייטיב להסביר לבתו רחל ולאורחו מיכאל את הבעיה היהודית — "בכל מקום בו נותנים ליהודי חופש הוא פועל ומתנהג כמו כל הסובבים אותו. אינך יכול להכיר יהודי בין זרים, אלא אולי בהשכלתו ובפקחותו הרבה... בין לוחמים מובילי שירות של חצי-האי-ערב היהודים הם סוחרים לוחמים; בין המשוררים והפילוסופים של ספרד היהודי-

דים הם משוררים ופילוסופים; בין חכמי המתמטיקה והאסטרונומיה של בגדד היהודים הם מתמטיקאים. ובודאי שבין רועי הצאן בערבות המזרח — היהודים הם נוודים רועי צאן, אך בכל מקום הם בין המצליחים והמצטיינים... מדוע? לא רק משום שהיהודים הם עם נבחר... יהודי מצליח להסתגל לסביבה ולחיות בה כי תורת משה היא תורת החיים. יהודי אוהב את החיים, יחסו חיובי לכל חי... משום שאני יהודי, אני חי ונחנה מהחיים גם בין הגויים עוכרי ישראל. לא רק שאין רע בכך, אלא שהדת היהודית אפילו מצווה עלי להסתגל אליהם ולחיות ביניהם" (עמוד 144).

נושאים לשיחה:

- 1 תאורי הווי החיים של הצלבנים בארץ ישראל.
- 2 תאור הווי החיים של משפחה יהודית בדמשק. כמשפחה מייצגת נבחרה משפחתו של אברהם בן-יהיאל הנפח — חתנו של שמעון הרופא. תאורי קרבות של הצלבנים בהש-וואה לתאורי קרבות של התורכמאנים.
- 3 השוואה בין דמותה של רעיפה לבין דמותה של רחל ויחסן למיכאל.
- 4 מיבנה היצירה. כיצד "חוזר" מיכאל למאה העשרים?
- 5 בספר משולבים קטעי מקורות מספר רי הסטוריה שונים העוסקים בתקופת הצלבנים. מה תפקידם של קטעי המקורות?
- 6 רצוי מאד להביא לכיתה ספר הסטוריה ולדון בהבדל בין ספר הסטוריה לבין סיפור הסטורי.

אנו מביאים הצעה במיתודה — קריאת ספרים כמקצוע חובה — פתיחה לזיכרון פתוח. נשמח לקבל את תגובות הקוראים על הצעה זו.

קריאת ספרים כמקצוע חובה בבית-הספר

מאת עזרא בן-שלום

לדאבוני, במקום להיות עם-הספר הפכנו להיות ככל הגויים. פסקו הקריאה בספריים. פותחת והולכת קריאתם של מבוגרים ושל תלמידי בית-הספר היסודי והתיכון, וגם בקיבוצים נפוצה תופעה שלילית זו, על-פי עדותם של טובי המחנכים בקיבוצים. זוהי תופעה מדאיגה ויש לעשות בהקדם למען הרבות העניין בקריאה: קריאת ספרות יפה וספרי עיון.

דומני, כי יש דרך לעשות כן. הדרך הבדוקה היא להפוך את הקריאה להרגל, כלומר, להתחיל להרגיל את הילד החל מכיתה ב' או ג' לקרוא ספרים מתאימים לגילו, וכי הקריאה בספרים תהיה מקצוע, **מקצוע חובה** בכל כיתה וכיתה (החל מכיתה ג' ועד לסיום בית-הספר התיכון), שיינתן ציון במקצוע ושהציון ייכלל בין ציוני המגן.

על המורים להמריץ את התלמידים לקרוא. לשם כך טוב אם ידאגו שתהיה ספרייה כיתתית או דורכיתתית.

כשאני אומר, שעל הקריאה בספרים להיות מקצוע נלמד בבית-הספר, כוונתי היא שהתלמידים יתבקשו לדון בספר בעל-פה, לכתוב חיבורים בנושאים הקשורים בספר ולעמוד כל שליש בבחינה כאשר המצטיינים בקריאה יזכו בפרסים מתאימים. דומני, כי ראוי להתחיל בזה החל מכיתות ב' או ג' כי כך ייחפך עניין הקריאה בספרייה הכיתה לאט לאט למנהג, לטבע שני, להרגל שתענוג בצידו.

אגדות חז"ל לילדים

(עם הופעתו של הספר "כה עשו חכמינו" כרך ג*)

מאת לאה חובב

א

לא מקרה היה הדבר, שמעשה עיבוד אגדות חז"ל לילדים הוא הסוג הספרותי שפתח למעשה את ספרות הילדים העברית, עם צאתו לאור בשנת תרמ"ז של הספר "שיחות מני קדם" מאת זאב יעבץ*. רבים וטובים חשו והכירו כי בתלמוד ובמד"רשי חז"ל מצויים אוצרות רבים שיש בהם כדי להפרות את דימוינו של הילד, לעצב את רוחו, ולהנחיל לו את מורשת עמו. לפיכך רבו המלקטים והמעבדים סיפורים לילדים ממקורות אלה, איש איש לפי מטרתו ולפי דרכו וסגנונו. ספריה של יוכבד סגל, "כה עשו חכמינו", שעתה נוסף להם חלק שלישי, אף הם עיבוד של מדרשי חז"ל לילדים, והם חוליה נוספת חשובה בשרשרת ספרי האגדה לילדים.

המחברת, שהיא גננת ותיקה ומדריכה לגננות ולמורות לגיל הרך, חשה בצורך לתת בידי הגננת והמורה ספר, שיכלול אגדות חז"ל מעובדות ללשון המובנת לילד הרך, בנוי לפי נושאים ועניינים, שלהם נזקקת המחנכת במעשה החינוכי. מובן, שמטרתו של ספר מסוג זה היא זידיאקטית, והמחברת אכן מעידה על כך במפורש בהקדמתה לדרך הראשון. אף בהקדמתה לדרך ג', שיצא לאתרונה, היא מציגה את המטרה החינוכית של הספר במפורש, בפנותה אל הקוראים הצעירים עצמם:

* כה עשו חכמינו, חלק ג', יוכבד סגל, ציורים: בינה גבירץ, הוצאת מורשת תל-אביב, תשל"ו.
** או עשר שנים קודם, בספרו של הרב יצחק מרגליות "סיפורי ישורון" בשנת תרל"ה, כפי שציין א. אופק במאמרו "אגדות לילדי ישראל", ספרות ילדים ונוער חוברת ט' (אלול תשל"ח), עמ' 6.

"אין זה קל כלל וכלל להגיע למעשיהם ולמידותיהם של חכמינו ז"ל... אבל גם אין להתיאש... הבה נקוה שפנינו נזכה להתקרב למעשי-חכמינו ז"ל, ולו אפילו במקצת." (עמוד 8).

מטרה זו עמדה לנגד עינייה במעשה הלקט של אגדות חז"ל. השאלה היא, אם המטרה הדידאקטית "מקלקלת את השורה", ואם בעיבוד לילדים מודגש הצד של הטפת מוסר, דבר הפוגם בסיפור מבחינה אמנותית. בדרך כלל נזהרה המחברת מדרך זו, ומוסר ההשכל מובלע בין השיטין ומתקבל כתוצאה טבעית מן המאוהעות ומן הגיבור המתואר. אך ללא ספק, הבלטת מעשי חכמינו מבחינתם המוסרית הרמה, מוליכה למוסר השכל, ומתבקשת הסקת מסקנות חד משמעיות.

ב

מה הם הנושאים שבהם עוסק ספרנו? נושא אחד — השגחתו של הבורא על עולמו, השגחה שביטויה בהצלה ניסית, על ידי דברים הנראים לכאורה פחות-יערך, כגון יתוש, קולית או שטות ("בכל הקב"ה עושה שליחותו", עמודים 11—21). נושא אחר המברח מספר סיפורים הוא "משפט צדק", ובו בולטות דמויות חכמים שונים הנוהרים מאד מאבק שוחד, ומחמירים עם עצמם לבל יוטל רבב בשיפוטם (עמודים 29—46).

הנושא "לפנים משורת הדין", דומה שהוא קצת קשה לתפישת הילד. כאן החמירו חכמינו ז"ל עם עצמם או עם הזולת בפסק דין במידה שרק צדיקים גמורים מחמירים, ולא תמיד יוכל הילד להזדהות עם מעשה ש"לפנים משורת הדין", מעשה שהוא עצמו רחוק ממנו מאד (המחברת חשה בכך, והוסיפה הסבר בסוגריים — עמוד 66, "הדינר המזוייף").

סיפורים העוסקים בנושא עזרה לזולת, מקובצים בפרק "משכיל אל דל" (לפי הפסוק בתהילים מ"א, ב'). הסיפורים מפרשים את הביטוי, אך דומני שהיה כדאי לפרשו לקוראים הצעירים ביתר פירוט (עיין מצודת דוד, שם).

נושא החכמה ויתרונה, שהוא נושא נפוץ בספרות העממית בכלל, בא לכלל ביטוי בשני פרקים, שיהנו מאד את הקורא הצעיר, השמח לנצחון הטוב והחכם על הרשע: "החכמה תחיה את בעליה" (117—127); ו"יתרון לחכמה" (157—188). משחק המלים בסיפור "אח טוב ושמו כי טוב" (עמוד 127), על פי הפסוק "וירא אלקים את האור כי טוב", הוא מפתיע ומשעשע כאחד. אף "חכמת בני ירושלים" (180) שבהם הגיבורים הם בנים צעירים, מהנה את הקורא וגורמת לו סיפוק רב.

הנושא "פדיון שבוים" (עמודים 197—224) מבליט את מעשיהם הטובים של פשוטי-העם, המוסרים נפשם וממונם על הצלת אחיהם. מכאן, שלא רק חכמים

מפורסמים מסוגלים להתעלות, ויפה עשתה המחברת, שצירפה דוגמאות אלו הפזר רות לרוב במדרשי חז"ל. הפרק המסיים את הספר עוסק ב"מעשי-ניסים של אליהו הנביא" (231—245), הדמות האהובה על העם, שרבות האגדות סביבה. פרק זה ממחיש את הנס והפלא הקשורים בדמותו של אליהו הנביא, הן בריפוי חולים, והן בראיית דרכי ה' הנסתות רות מאדם בן-תמותה. עצם בניית הספר על פי חטיבות של נושאים, מקלה על המחנך המחפש סיפור להזדמנויות שונות. בסוף הכרכים הקודמים נתנה המחברת הדרכה מיתודית לגנת ולמורה, והראתה הלכה למעשה מתי אפשר להשתמש באגדות לעבודה החינוכית, וכיצד. בספר שלפני נינו, המיועד לילדים מבוגרים יותר, שכבר קוראים בעצמם את האגדות, לא מצאה כנראה המחברת צורך לעשות כך, ובדין!

ג

על דרך העיבוד ועל הקשיים העומדים לפני המעבד, עמדה יוכבד סגל בהרחבה בהקדמה לכרך ב'. מדבריה עולים שני סוגי קשיים: האחד תוכני-רעיוני, והשני — ספרותי. (א) האגדות מלאות רעיונות עמוקים, סודות ורמזים, וקשה מאד לילד לעמוד על כוונתן האמיתית. על כן יש לפרשן. (ב) מבחינה ספרותית — יש מקום להרחיב, כי לרוב מרוכז ומצומצם ביותר החלק הסיפורי, המובן והקרוב לילדים. חז"ל לא הירבו בתיאורים של הרקע והסיבות שהביאו לאותה העלילה המסופרת באגדה, וכן לא פירטו את תוצאותיה — מה אירע אחר-כך, דבר המעניין מאד את הילד, הרוצה לדעת את "סוף הסיפור". קשיים אלו באופייה של אגדת חז"ל המצריכים עיבוד, מכבידים כפליים על אדם החרד מפני הכתוב ונזהר מלעשות בו כבתוך שלו, ורואה עצמו כ"עומד על אדמת קודש" בשעה שהוא עוסק באגדות חז"ל. וכך רואה עצמה המחברת, כפי שהעידה על עצמה בהקדמה לכרך א': "השתדלתי להשתמש רק במקור ולא בעיבודים קיימים" (ציון המקור לכל אגדה ניתן מתחת לשם הסיפור), וכן: "נזהרתי מאד שלא לשנות מאומה מתוכן של האגדות ושלא להתחיל להוסיף דבר שלא מצאתי לו מקור נאמן או שלא הסתבר מאליו מן התוכן" (עמוד 11). בכך שונה לחלוטין גישתה של יוכבד סגל מגישתו של זאב יעבץ, למשל, שנטל כמה מקורות ועיבדם כראות עיניו*. בעיבוד שלפנינו השתדלה המחברת להיות נאמנה לרוח המקור, גם כאשר תירגמה מארמית, הרחיבה את הסיפור והוסיפה

* דוגמא לדרך עיבודו של יעבץ ראה בספרו של מנחם רגב "ספרות ילדים", ספריית החינוך המשלים 1968, עמ' 24—26.

פרטים המסתברים. כן הפכה דיבור עקיף לדיבור ישיר והגבירה את היסוד הדרמטי. דוגמאות לכך נמצא בספר למכביר. המחברת חשה צורך להסביר לילדים את **הרקע ההיסטורי** בסיפורים רבים, כאשר במקור אין לכך אלא רמז בלבד, כגון: "הרבה סבלו היהודים כאשר הרומאים שלטו בארץ ישראל. מדי פעם גזרו עליהם גזירות רעות והטילו עליהם מיסים כבדים... וכו' ("הקולית שעשתה שליחותה", עמ' 11). פרטים אלו החסרים במקור, מובנים הם מאליהם לקורא המבוגר, ואילו לילד הם מסבירים את הסיפור כולו.

תוספת מסוג אחר הם **קוים ביאוגראפיים** של גיבור הסיפור: "ראש הישיבה היה אחד מן החכמים הגדולים ביותר של עמנו — רב (כך קראו לו בקיצור, כי באמת היה רבם של כל היהודים שגרו אז בארץ בבל)". ("לפנים משורת הדין", עמוד 51). ועוד: "ר' חייא, מתלמידי החשובים של רבי יהודה הנשיא היה" ("הדינר המזוייף", עמוד 64).

בדרך נוספת מרחיבה המחברת ומוסיפה על המקור על ידי **שילוב דינים** אגב הסיפור. בסיפור "משכיל אל דל" (עמוד 91—94) משולבים דיני אבדה והשבת אבדה: "...נמצא את הדינר, ומכיוון שלא ידע למי להחזירו, יחזיק בו, כדין מוצא כסף ברשות הרבים (= ברחוב)". ובהמשך: "ואתה יודע, שכאשר מוצאים כסף ברשות הרבים, כסף שאין בו סימן, אין להחזירו. מי שאבד לו כסף כזה כבר התיאש ממנו...". שילוב הדינים נעשה באופן טבעי ובדרך אגב, ואינו פוגם כלל בשטף הסיפורי, רק מבהיר לקורא הצעיר את סיבת התנהגותם של הגיבורים.

הרחבת **היסוד הדראמטי** בולטת בסיפור "אמר שלמה המלך: עת להשליך..." במקור (קוהלת-רבה פרשה ג' ח') מובא הסיפור בארמית ובקיצור, ואילו המחברת בתרגומה מאריכה ומפרטת, מעלה את המתח, מחייה את הדמויות על ידי דרשיה בין האב והבן, ומביימת ביניהם ריב חי ותוסס, וכל זאת תוך נאמנות למקור. מבחינת **הסגנון** השתדלה יוכבד סגל לשמור ככל האפשר על לשון חכמים, ובשעה שהשתמשה במלים הנראות לה קשות להבנת הילד, הכניסה בסוגריים את פירוש המלה, בתכלית הקיצור, כך שהקורא יוכל להבינה מיד, ועם זאת יקלוט מלה קשה יותר, ושפתו תתעשר. לדוגמא: בעמוד 14: בלדר (= שליח). עמוד 15: פשפשו (= חפשו). עמוד 19: באקראי (= במקרה). המלים המבוארות בתוך הטכסט אינן רבות, ואינן מפריעות את שטף הקריאה.

כאן אנו שבים ורואים את גישתה החינוכית והמעשית של המחברת, הרואה את הצורך להסביר לילד את הלשון תוך כדי קריאה, ועם זאת להעשירה.

ד

מספר זה אנו חוזרים ולומדים עד כמה נכונה ההגדרה של "האגדה", ה"מתארת באופן בלתי אמצעי מעשה שהיה, אישיות חשובה על רקע מאורע חשוב או חווייה עמוקה. האגדה קשורה בתקופה מסויימת במקום מסויים ובדמויות מסויימות, ומר

צאים ביסודה תמיד מאורע ריאלי*¹. אגדות חז"ל אינן תלושות מן המציאות כמו ה"מעשיות". גם יסוד הפלא והנס המופיע בהן כפעם בפעם ("מעשי נסים על אליהו הנביא זכור לטוב", עמודים 231—250), מושתת על זמנות ידועה ועל מציאות מסר יימת ובא לבטא ערכים לאומיים ומוסריים. הילד השומע והקורא אגדות אלו, ימשך אחר הפלא, יופתע מן הצדק האלוקי המשיב לרשע כגמולו ולצדיק כצדקתו, יהנה מחכמתם של ילדים בני גילו, ויצחק למישבתו של אותו עובד אלילים שבא ללמוד תורה ושאל: "מי אומר שזו אלף" (עמוד 73—75), כאשר צבטו באזנו ושאלוהו: "מי אומר שזו אונך?"

האיורים של בינה גבירץ המלווים את האגדות, מוסיפים חיות ופירוש נוסף לכתוב, וממחישים לפני עיני הילד סיטואציות נבחרות. אף האות הגדולה בה נדפס הספר והניקוד, מקילים על רצף קריאתו של הילד ותורמים להנאתו.

*

ספר זה, שמקורותיו רובם בארמית, ונסתרים הם מעיני הקוראים הצעירים הר" חוקים משפה זו, הוא תרומה חשובה לספרות הילדים העברית, ותוספת מעשירה לקבצי אגדות חז"ל לילדים. יוכבד סגל פתחה בספר זה לפני הילדים שער נוסף לעולמם של חכמינו ז"ל, ועל כך ראויה היא לברכה.

¹ אסתר רבינוביץ, המעשיה בחינוך, אורים כרך י"ד חוברת ר"ז, תשי"ז עמ' 374—381. נדפס שנית ב"תורת הגן" בעריכת רבינוביץ — רות, אוצר המורה תשכ"א, עמוד 207.

"פיקי זה אני"

מאת אלכס זהבי

הופעת ספר רגיש ולא שגרת כ"פיקי זה אני" כמוהו כפגישה ראשונה עם סופרת בשלה, היודעת לטוות עלילה המתמשכת על-פני 284 עמודים, הקולחת ללא קטעים "מתים", עקבית בתפיסתה ורגישה במיוחד באיפיוני מצבים ודמויות, אשר אינה נזקקת לתבניות המקובלות בספרות הילדים.

גיבור הספר הוא ילד, שאביו נפטר כאשר היה צעיר מאד, ואחיו משרת בצבא. העלילה מתמשכת על פני שלוש שנים, מהתגייסותו של האח עד שיהררו מהצבא. הרובד העיקרי של העלילה מתרחש בסביבתו הקרובה של הגיבור: בביתו, בכיתתו, בבית דודתו בקיבוץ, ואצל שכניו. הרובד המשני מתרחש אצל האח החייל, שמעשיו, רגשותיו ולבטיו נגלים בעיקר באמצעות מכתביו, אך גם במעשיו ובשיחותיו בתקופות החופשה. תקופת ההתרחשות היא תקופת מלחמת ההתשה והימים שלפני מלחמת יום הכיפורים.

העלילה אינה מבוססת על סיפור-מעשה מתמשך ורצוף, וממילא אין בה יסודות של הרפתקה או של מלודרמה. היא בנויה, כביכול, במתכונת הרומאן הפסיכולוגי שבו מעוצבות דמויות בפרק זמן מוגדר, כשהסופר מובילן למצבים משמעותיים, המסייעים בחשיפת תכונותיהם והמאפשרים מעקב אחר התפתחותם. אולם, אירנה ליבמן לא חיברה "רומאן מוקטן" או רומאן לקטנים, היא חיברה תחליף ליומן המסופר בגוף ראשון, ללא סטיות קפריזיות וללא התיילדותיות, כשנוכחות הסופר היודע הכל, המבוגר והבשל, פועלת בכיוון המאורעות, מתן אינטרפרטציה בפייהם של הגיבורים המתאימים ובהקפדה על ריתמוס נאות. ניכר באירנה ליבמן שהיא מכירה היטב את קוראיה בכוח, ונמנעת מלהתעכב במקומות העשויים שלא לעניין

* ליבמן אירנה, פיקי זה אני, עמיחי 1976, 274 עמודים.

אותם — מעבריה מעניין לעניין ומקטע זמן לקטע זמן הם עדינים וכמעט שאינם ניכרים.

למרות הסיטואציה החריגה, כביכול, של בית ללא אב, העלילה בולטת בהעדר חריגות ממה שמקובל כנורמה בחברה העירונית ובחברה הקיבוצית. המבוגרים עובדים ולעיתים נאבקים על קידום ועל שיפור מעמדם הכלכלי, יש בתוכם אמידים ויש שאינם אמידים, ילדי כולם לומדים יחד ובבגרותם משרתים בצבא. יש מי מתוכם המסוגל להעניק אושר לבני משפחתו ומגלה רגישות כלפי הזולת, ויש מי ששטוף יותר ברדיפה אחר הישגים חמריים. אלה ואלה מתגלים בסיטואציות אנושיות החושפות בעדינות את ערכיהם ומסגירות את חולשותיהם. איש אינו שופטם ועמד-תה הברורה של הסופרת רק נרמזת.

מוקד ההתרחשויות הוא המשפחה. האם, המצליחה ליצור בית חם גם בהעדר אב, מוצגת ברגעים של עצמה וברגעים של חולשה. ניכר שתחושת החמימות בבית המונהג על-ידיה נוצרת במאמץ משותף של כל השותפים לו — איש, איש לפי יכולתו. מן הבית יוצאים לצבא, לבית-הספר, לדודים בקיבוץ, לידידים ולשכנים, והכל חוזר אל הבית. רוב הדמויות חוזרות ומופיעות בסיטואציות רבות, ובאמצעותן אנו מתוודעים אל בעיות של שכול (בן הדוד האהוב נהרג במלחמת ההתשה) והתגובות עליו, של פציעה אנושה ושל תוצאותיה (מזעזע הוא תיאור הפגישה עם יואב שנכווה*), המנסה להתגבר על מצבו גם על-ידי מתן ביטוי לו בכתיבת סיפורים), של ניצול שואה המאמץ לו משפחה, של נישואים בגיל מבוגר, של תגובות ילדים על יחסי משפחה מעורערים ושל בעיות משמעותיות אחרות המטרידות ילדים, ושאינן ספרותם מתמודדת אתן בכובד ראש, וכל זאת מתוך התחשבות בהתפתחותם המנטאלית.

מעניין במיוחד הוא פתרונה של א' ליבמן לבעיית עיצוב עולמו של החייל המשרת ביחידה קרבית. אין כמעט בספרות הילדים שלנו עיצוב מהימן של עולמו של החייל הקרבי הרגיל (ספריו של ד' דיין חוברו לצעירים בהרבה). ילדים רבים שואבים מידע מקוטע היוצר דימוי מוטעה על מצבם של אבותיהם ואחיהם בעת השירות הצבאי, דימוי המעורר בהם לעיתים קרובות חרדות. מכיוון שלא היה טעם בטוויית עלילה עצמאית שבמרכזה עומד האת, ולו רק משום שעלילה מהימנה לא היתה מעניינת את הילדים, נזקקה א' ליבמן לטכניקת רומאן המכתבים. המכתבים מכוונים במיוחד לגיבורים, ומספרים להם את אשר עשוי לעניין אותם ואת אשר הם עשויים להבין.

העלילה המשנית של האח מתנהלת במקביל לעלילה העיקרית, שבמרכזה עומד פיקי. ההקבלות מעניקות משמעות להתפתחות יחסו של פיקי אל הבית ואל תפקידו כמסייע ליד האם ולהתפתחות יחסו אל בנות. ככל שנועם, האח, משתלב יותר

* דמות יואב שבספר דומה מאד לדמות יואב הלוי, סופר ומתרגם מחונן שנפטר השנה.

בחברת בני גילו מחוץ לבית, כן גוברת אחריות פיקי, ובלי משים הוא נוטל על עצמו תפקידים נוספים. (ויש להדגיש שאין המדובר בתפקידים קונבנציונאליים, אלא בשמירה על קשר עם חלק מבאי הבית, הקפדה על מצב בריאותה של האם, הצטרפות ליציאות מהבית שבהן היא עשויה להזדקק לעזרה ועוד). מעניינת מאד ההקבלה בין התפתחות התעניינותו של פיקי בבנות והתפתחות רקמת יחסיו עם עדנה, כשהורי עדנה ואמו עוקבים אחריה באופן פעיל, לבין התקשרויותיו של נועם עם בנות המרחיקות אותו מהבית וגורמות ליצירת קשר חדש, בוגר יותר, עם אמו ועם אחיו.

פיקי אינו דומה לגיבורים המצויים בספרות הילדים. אין הוא נמנה עם הטיפוסים המקובלים: הוא אינו חברה'מן, אך בהחלט אינו "מרובע" — הוא שוחה, הוא בונה טיסנים, הוא בקורתי; הוא אינו מנהיג ואף אינו שייך לחבורה כלשהי, אך הוא קושר קשר טוב עם הפרחחית של הכיתה ועם נער אחר; הוא אינו מרבה לקרוא ספרים ו"לצרוך" אמנות, אך הוא אוהב להתבטא בכתב, לשחק שחמט ולעקוב אחר המאורעות האקטואליים; הוא אינו כרוך אחר סינר אמא ואינו "נדבק" למבוגרים, אך מסוגל להבין לעיתים קרובות את מצבם ואינו נמנע מלהתמודד אתם, כאשר העמדה שהוא מגלה היא, כמובן, עמדה טיפוסית של ילד. פיקי הוא ילד בוגר מעט מכפי גילו, אולי בגלל העימות המוקדם שהיה לו עם המציאות, מופנם מעט, פעיל וכמה לקשרים משמעותיים עם ילדים ועם מבוגרים. הוא אנושי וקרוב יותר לבני גילו מ"טיפוסים" הרווחים בספרות הילדים.

"פיקי זה אני" הוא ניסיון נועז להציג לפני ילדים את מציאות חייהם כמות שהיא בלי להזדקק לטכניקות מקובלות, שבאמצעותן מקובל להעביר אליהם "חמרים" שאנו מעוניינים שייקלטו. על-פי התיאוריות המקובלות הוא עלול להיות ספר למעטים, אך אינו מאמין שהאמת שבו "משדרת" בעוצמה כזו, שילדים יעזו לחרוג מנהגי קריאתם ויאמצוהו. אין לי ספק, שקטעים רבים ממנו עשויים ליצור בסיס לדיונים בכיתה על בעיות המעסיקות את התלמידים.

במאמר של ד"ר אסתר טרסי-גיא בחוברת י', הדן בספרה של נעמי פרנקל "רחלי והאישון", נשמטה בשל תקלה טכנית הקדמה ובה הערכה חיובית ביותר לספרי אותה מחברת כסופרת למבוגרים. השמטתו של החלק הזה גרמה לעיוות מהותי של המאמר. עם הסופרת, עם מחברת המאמר ועם הקוראים — הסליחה.

המ ע ר כ ת

"חברתי זהובת הנוצה"

מאת צפריה גר

"בואי שמש! צאי קצת מבין העננים לחם מים אותי ולעשות שיהיה יותר אור!" שרון, המדברת אל השמש, היא ילדת-גן שבקרב תפגוש, בספר שלפנינו, בציפור הכנרית, שהיא חברתה זהובת הנוצה. מהרגע שהתחלתי לקרוא ב"חברתי זהובת הנוצה", נעשיתי שותף שקט להרפתקה מרגשת. הספר, שהוא לדעתי דוגמה לספר ילדים טוב, כתוב בשפה אמינה ושוטפת. כל גיבור מדבר בצורה שאנחנו מצפים ממנו לדבר בה. המספרת בונה את העלילה בפשטות בלי קפיצות וסטיות. אפשר ללמוד משמות הפרקים על מהלך הסיפור. — "איך מצאנו את הציפור בחורשה", "עגלון טוב לב בא לעזרה", "קונים כלוב לפיצי", וכו' וכו'.

תוך כדי סיפור המעשה למדתי הרבה דברים: — איך מטפלים בציפור כנרית, השקפות וגישות שונות של בני אדם לבלי עלי חיים (אמא, אבא, שרון, סבתה, טלי

• אורגד דורית, חברתי זהובת הנוצה, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1976.

ואפילו מיכלי, כל אחד מאלה, מתיחס לכנרית בצורה שונה, ושוני זה מובהר לנו יפה יפה בסיפור) וכו' וכו'.

מה שמייחד את הספר היא הצורה שבה המספרת מוסרת את המעשה מתוך התבוננות שקטה ואוהבת. צורה האופיינית כל-כך לילדים השקועים בעיסוק האהוב עליהם, במקרה הזה ההסתכלות של שרון בכנרית "פיצי" ובחיה עם "פי-קי" והגוזלים. הספר מטפל בכל דמות, אפילו בדמות שולית, בדקדקנות ובפרטי פרטים. דורית אורגד לא הזיחה אפילו את מערכת היחסים של שרון בגן המוש-פעת מהקשר לציפור הצהובה.

יש בספר הזה תיאורי נוף נהדרים ושינויים דקים במזג האויר, אבל תיאורים אלה אינם לשמם, הם שלובים יפה בסבך העלילה.

משב רוח רענן עולה אלינו מספרה החדש של דורית אורגד ותמיד משמח לברך על ספר ילדים טוב, הנוסף למדף הספרים של הקורא הצעיר והמבוגר גם יחד.

לכיתות הנמוכות

ילד ודב נוטלים את צבעי היסוד מן הקשת וצובעים בהם עצמים שונים כגון: שמים, ים, שמש, תפוחים, עשבים, פרפרים וגם את לחייה של ילדה חולה.
 הספר בא ללמד את הילד הצעיר בדרך מוחשית, בהירה ומעניינת מהם צבעי היסוד ומהם הצבעים שמתקבלים כתוצאה מערבוב צבעי היסוד אלה באלה.
 הציורים הם חלק בלתי נפרד מן הטקסט. מה שנאמר במלים מומחש ע"י ציורים. יפים ובהירים במיוחד הציורים המלווים את ערבוב הצבעים.
 הספר מושך ומעניין ונוסף על היותו מלמד הוא מהווה גירוי טוב לילד אשר, קרוב לוודאי, ירצה להתנסות בעצמו בחוויה דומה של עירבוב וצביעה.

עשרים ושמונה שירים על נושאים הקרובים לכל ילד קטן — על סודות השמורים עמו, על משחקיו, על הסיפורים שהוא אוהב לשמוע מפי סבו, על בעלי-החיים בביתו וכו'.
 השירים כתובים בלשון פשוטה וקלילה. הספר מעוצב בצורה נאה. האיורים מותאמים לשירים.

הספר מכיל קטעי תפילה וברכות מסידור התפילה. טוב הוא לראשית הקניית מהותה של תודעה יהודית לילד החילוני, שסידור התפילה אינו מהווה חלק מהווי החיים שלו. האיורים צבעוניים ונאים.

צבע בא לעולם, כתב: דן מירקין, צייר וסיפר: אבי מרגלית, הוצאת תמוז, 1976, מנוקד.

ענו על הזמ, כתבה: שלומית כהן, ציורים: ציפי דולן, הוצאת תמוז, 1976, מנוקד.

תפילת הילד, ערכה: דבורה הכהן, ציורים: אלונה פרנקל, הוצאת עם עובד, 1976.

כשאמא היתה קטנה, כתב: בה: חגית בנזימן, ציורים: תמי בצלאל, הוצאת דביר, תשל"ז.

אני ירושלמי, כתב: אפרים רוקח, ציורים: אלי-שבע לנדאו, הוצאת עמ"י, חי, 1977.

דני שועל, כתב: ד' תומ"סון, ציורים: גנבור אדו"ארד, תרגום: ח' גליקש"טיין, הוצאת מסדה, 1976, מנוקד.

קובץ שירים בנושאים הקרובים לילד, נושאים השאובים מחיי המשפחה: האם, האב, האחים. על אף היותם פשוטים בתכלית וללא סימני שירה מלבד חריזה, יש בשירים מן האמת הפנימית וקרוב לוודאי שישאו חן בעיני הקורא הצעיר.

לכיתות הבינוניות

זה עתה הופיע ספרו של א' רוקח, פרי ביכוריו. בספר עשרים ואחד סיפורים קצרים מימי ילדותו של המחבר בשכונה ירושלמית — "השכונה שבה גרנו נמצאה מחוץ לעיר". בכנות ובפשטות מוסר א' רוקח זכרונות ילדותו בלא תוספת תיאורים או הסברים, כפי שקורה לעתים קרובות כשמבוגר חוזר לילדותו ורואה אותה ראייה ריטרוספקטיבית דרך משקפיים של ההווה.

המחבר-הילד מספר את זכרונותיו בגוף ראשון ואלה נראים אותנטיים. לעתים נדמה כי כך היה כותב הילד לפני שלושים שנה בעת ההתרחשות של סיפור המעשה.

הסיפור סיפור של אמת הוא לפיכך יהיו הנושאים קרובים ומוכרים לילד הישראלי. משתקפים בו חלק מן ההווי ומן המאווים של הילד הישראלי באותה תקופה של ראשית קום המדינה.

המחבר גדל והתחנך בסביבה דתית ובחלק מן הסיפורים משתקף הווי ייחודי זה, אך בדרך כלל אין בסיפורים נטייה להבליט את אורח-החיים הדתי, דווקא, והבנת המסופר אינה מותנית בהיכרות קרובה של אורח חיים זה.

הדמויות שבסיפורים אינן מתוארות. אפיון בא רק ע"י מעשיהן. אופי זה של כתיבה, הוא שגרם לסיפורים להיות קצרים והביא לכוללניות המשאירה בידי הילד את האפשרות לפתח את דמיונו ולתאר לעצמו את הנפשות הפועלות ללא תכתיבים שנובעים מן הטקסט.

המחבר מביא בפנינו על בסיס האנשה שני ספרים שגיבורם הוא דני השועל. הוא נעזר במשלי שועלים מוכרים ובונה סביבם עלילה מרתקת.
 דני הוא שועל ערמומי הדואג למשפחתו — לאשתו דינה ולבניו בלען, לעסן ולקקן, ונלחם למענם את מלחמת הקיום.

דני שועל פוגש זר, כתב:
ד' תומסון, ציורים: גנבור
אדוארד, תרגום: ח' גליי-
קשטיין, הוצאת מסדה,
1976, מנוקד.

עיקר דאגתו היא השגת מזון לבני משפחתו ולשם כך הוא מערים על הדייג ועל אחרים, אולם הוא גם גומל לדייג בכך שהוא משדך בינו לבין הנסיכה כשהוא מערים על המלכה, אמה החורגת של הנסיכה.

בספר השני ניצל דני בזכות עורמתו וחוכמתו מן הזאב הזר הנקלע לתחומו ומאיים לתפוס את מאורתו.

בעוד דני מייצג את השועל הערמומי המסורתי, מייצג בלען את השועל הקטן והטיפש, שאינו מבין דבר וחצי דבר, אשר עדיין לא למד לקח והוא פוגע תמיד בתוכניותיו הערמוניות של אביו.

הספרים מרתקים ומעניינים והם משופעים באיורים נאים.

שבע-עשרה אגדות-עם מן המזרח הרחוק — מן הפיליפינים, מיפן ומסין. בחלקן מורליסטיות וברובן אטיולוגיות. כגון: מדוע יש לתימסח שתי לשונות ואילו לתנין אפילו לא אחת וכיו"ב. רוב האגדות עוסקות בנושאים אוניברסליים. הן כתובות בתמציתיות רבה. הן מלאות סמלים ומשקפות את חכמת החיים של בני המזרח הרחוק.

ספר הרפתקאות המגולל בפני הקורא את קורות חייו של המפרי בולד, יתום שאומץ ע"י איכר ערירי. תחילתו של הסיפור בהמפרי בן ה-11 וסופו בהיותו בן 67, אב לבנים. צוואת האב נעלמת. איכר טוב-לב מאמץ את הנער שנשאר בחוסר כל ולאחר הרפתקאות רבות — נפילה בשבי האויב, בריחה מהכלא, ניצחון על האמץ בקברניטי האויב — הוא שב הביתה כרבי-חובל עטור ניצחון. בדרך מקרה מתגלה הצוואה והעלם העשיר נושא לאשה את לוסי אהובתו. הספר כתוב בגוף ראשון, הגיבור הוא המספר, והקורא מזדהה עמו — עם סבלו, עם גילויו גבורתו ועם אהבתו.

ספר מרתק המעלה בפני הקורא את אורח חייהם של כלבי-הבר וחיות אחרות באפריקה תוך מעקב מקרוב. סולו היא כלבת-בר אפריקאית פעוטה הנאבקת על עצם קיומה. היא מתנסה בהרפתקאות שונות, עומדת בפני סכנות וניצלת.

המחבר, חוקר הטבע הוגו ון לואיק, מצליח לשרטט תיאורים אמניים ומושכים את הלב, ואנו, הקוראים, נלווים אליו, אל ידידיו, אל אשתו ג'ין, אף היא חוקרת טבע נודעת,

המסע אל השמש ועוד
סיפורים, תרגום: עדנה
ומשה יגר, ציורים: גלעד
ישראל, הוצאת גיצינים,
1976, מנוקד.

גלגולי חיים, כתב: הרברט
סטרנג, תרגום: יצחק ל-
בנון, ציורים: דניס שיפ-
רין, הוצאת עמיחי, 1976,
מנוקד.

סולו, סיפורה של כלבת-
בר אפריקאית, כתב: הוגו
ון לואיק, ציורים: דייזי
בייגט, תרגום: נעמי
כרמל, הוצאת עם עובד,
תשל"ז.

ואל בנם הקטן גראב במעקב אחרי סולו ולהקת כלבי-הבר. ציוריו הבהירים של דייזי בייגט מאפשרים לקורא הצעיר להכיר את חיות-הבר השונות, עליהן מספר המחבר, והם ממחישים את המסופר.

סיפור של ילד המתגבר על פחדיו בלילה ע"י התיידדות עם חיית החושך ההופכת לידידתו, מנחה אותו בשעת מצוקה ומחזקת אותו בשעות משבר.

בעיות רגישות בחיי המשפחה, יחסים עם האם לאחר שהאב נהרג ועם ידיד-האב, ההופך בן-בית, מוארות בזהירות ובצורה מקורית.

קובץ סיפורים משעשעים שהמציאות והדמיון משמשים בהם בעירבוביה. יש בהם אמת מדעית בצידן של טעויות גסות. הגיבור, הדוד ורמש, הנו בבואה מגוחכת של חובב-טבע תמהוני, טוב-לב, האהוב על ילדים, חתולים ובעלי-חיים אחרים.

חמישה סיפורים מחיי ילדים בקיבוץ. הסיפור הראשון, שעל שמו נקרא הספר, מספר על קליטת ילדה יתומה מגרמניה, ניצולת השואה, בחברת הילדים בקיבוץ ועל התקשרותה אל חתול קטן שהיא מאמצת. עפרה כותבת ביומנה את קורות החתול וביוזמת דבורה, אם המשפחה המאמצת, מתפרסם היומן בעיתון שוויצרי.

ארבעת הסיפורים הנוספים הם על יונתן הקטן מהגן שמנסה לטלפן לאבא ומפעיל בטעות את צופר האזעקה, על שי בן התשע שמאושפז בבית-חולים ואוהב לשחק במעלית, על שי ועל יעל החולים שעליהם לבלות את חג החנוכה בבית-החולים ועל עלית והטלה שנעלם.

סיפורים חביבים שהקוראים הצעירים יוכלו ליהנות מהם ולהזהות עם גיבוריהם.

לכיתות הגבוהות

חבורת גמדים ובראשם ההוביט יוצאים למסע הרפתקאות במטרה לשחרר אוצר שנשדד מאבותיהם ע"י זרקון נורא. ההוביט הננס נקלע לחבורה בדרך מיסתורית ולמעשה בעל

(המשך בעמוד 57)

חיית החושך, כתב: אורי
אורלב, ציורים: מילכה
ציזיק, הוצאת עם עובד,
תשל"ז, מנוקד.

ועוד מתעלוליו של דוד
ורמש, כתב: ב' יוספסב-
רג, הוצאת אה, 1976.

אני עפרה מקבוצת סנוד
ניה, כתבה: מרים מיכא-
ליס, ציורים: מרים ביט-
מן, הוצאת ספרית פוע-
לים, 1976, מנוקד.

ההוביט, כתב: ג'ר"ר טו-
לקין, תרגום: משה הג-
עמי, ציורים: טולקין, הו-
צאת זמורה ביתן-מודן,
1976, מנוקד.

משוט בעולם

לקסיקון לספרות ילדים ונוער

מפעל מיוחד במינו יזמה אוניברסיטת "גיטה" בפראנקפורט, בשיתוף ספריית-הילדים הבין-לאומית במינכן: הוצאת לקסיקון מקיף — בשלושה כרכים גדולים, המוקדש למדע ספרות הילדים. המפעל, הנקרא Lexikon der Kinder-und Jugendliteratur נערך על-ידי ד"ר קלאוס דודרר, בשיתוף ששה עורכי-משנה מארצות שונות, והוא יוצא על-ידי הוצאת "בלץ" מבאזל והוצאת "דוקומנטאציון" ממינכן. הכרך הראשון (אותיות A—H), בן 580 עמודים כפולי טורים, יצא בראשית השנה. מופיעים בו ערכים מקיפים על סופרים, ארצות, גיבורי יצירות, מוטיבים ועוד, בליווי איורים מרהיבי עין. שני הכרכים הנוספים יופיעו תוך שנתיים.

כנסים בין-לאומיים לספרות-ילדים

* המכון הגרמני לספרות-ילדים, שמקום-מושביו במינכן, יזם עריכת כנסים בין-לאומיים, המוקדשים לדיונים על נושאים שונים הקשורים בקריאת הילד והנער. הכנס שהתקיים אשתקד נערך באודנוואלד והוקדש לנושא: "דרכים לעבודה מעשית עם ילדים באמצעות ספרי קריאה". השנה יערך הכנס בסנט-וולפגאנג (אוסטרליה) ויוקדש בין השאר ללימוד השפה באמצעות ספרי תמונות.

* הסתדרות הספרנים האמריקנית יזמה ימי-עיון שנתיים, המוקדשים לחקר ספרות-הילדים וקיומה. בכל יום-עיון כזה (הנערך מדי שנה באוניברסיטה או מוסד תרבותי אחר) נישאת הרצאה מרכזית ("הרצאת-כבוד") על-שמה של פרופ' מאי היל ארבותנוט, שהיתה אחת החוקרות והמורות הראשונות לספרות-ילדים בארצות-הברית. השנה נערך יום-העיון באיידהו, ואת הרצאת-הכבוד

נושא הסופר היפאני שיגאו וואטאנבה. בשנה הבאה ישא את הרצאת-הכבוד ד"ר אוריאל אופק, ונושא הרצאתו יהיה: "ספרות-הילדים האמריקנית בעיני הקורא הישראלי הצעיר".

מרדכי האלטר ז"ל

בן בטבת תשל"ז מת בקיבוץ דפנה סופר-הילדים הוותיק **מרדכי האלטר**, בשנה השבעים ואחת לחייו. מרדכי האלטר נולד בעיירה קולו (פלך לודז, פולין) בח' באייר תרס"ו. לאחר שסיים קורס להוראה של "תרבות" היה מורה עברי ופעיל בתנועת "החלוץ" ובקבוצות-הכשרה של התנועה בפולין. בשנת 1941 עלה לארץ, הצטרף לקיבוץ דפנה ושילב כל השנים עבודה חקלאית עם הוראה וכתבה ספרותית.

האלטר פירסם עשרות סיפורים בעתוני-הילדים והנוער בארץ ובגולה, אותם כינס בספרים: "חלוצים באו לעיירה" (תש"ב), "השבוייה מציפורי" (סיפור היסטורי, רי, 1946), "המימרה בכפר" (לקט פולקלור, תש"ז), "החכם, הערום והתם" (מעשיות עממיות, 1968), "תעלולי כיתת סלע" (קובץ סיפורים מחיי הילדים בקיבוץ, 1975) וספרי עיון בתנ"ך.

האלטר היה אדם מצניע לכת בעל ידיעות רבות ועין פקוחה, שהצטיין בכתבה מלוטשת, חסכונית ומרשימה בערכיה האנושיים.

(המשך מעמוד 55)

כרחו. במשך המסע מתפתחת בו תחושת אחריות ופיקוד והוא ממלא תפקידו בנאמנות מפליאה. בין אנשי החבורה נרקמים יחסי אנוש ראויים להערכה — אחריות קבוצתית, עזרה הדדית ועוד.

שבעה-עשר סיפורי מדע בדיוני מעניינים ומעוררי מחשבה, המציגים בחריפות רבה אספקטים שונים של חייו, כגון: הסיפור "איזה תענוג היה להם" שעניינו שיטות הוראה, הסיפור "זכות הצבעה" הדן בשיטת הבחירות הדימוקרטיות, "הליצן" — המעמיד את בני המין האנושי כחיות ניסוי הנתונות בידי כוחות שמחוץ לעולמנו וכיו"ב.

גדול ורחב הוא העולם, כתב: י' אסימוב, תרגום: חיים גליקשטיין, הוצאת מסדה, 1976.

3	עיון ומחקר
10	הרהורים על ספרות, טלוויזיה והוראת ספרות — אילנה רימלט
13	תיאטרון לילדים — הצגת בעיות — ד"ר מנוחה גלבוש
17	תיאטרון לילדים בברית-המועצות — גרשון ברגסון
21	תיאטרון בכיתה — ירדנה הדס
	"35 במאי" מסיפור — למעשה — אבנר רוטנברג

דמויות

24	סחרחרת-פלא פיוטית (ליובל השבעים וחמש של אנדה עמיר-פינקרפלד) — ד"ר אוריאל אופק
29	חווית הקריאה — הביאה לדפוס: לאה חובב

מיתודה

31	ירושלים — מבחר בסיפורת (רשימה מוערת) — גרשון ברגסון
36	ירושלים בשירי ילדים — מבחר ביבליוגרפי — ד"ר אוריאל אופק
38	"ידידי מלך ירושלים" — נילי לוצקי
42	קריאת-ספרים כמקצוע חובה בבית-הספר — עזרא בן-שלום

ביקורת

43	אגדות חז"ל לילדים (עם הופעתו של הספר "כה עשו חכמינו" כרך ג') — לאה חובב
48	"פיקי זה אני" — אלכס זהבי
51	"חברתי זהובת הנוצה" — צפרירה גר

ממדף הספרים

52	סקירת ספרים לכיתות נמוכות, בינוניות וגבוהות
----	---

משוט בעולם

56	לקסיקון לספרות ילדים ונוער
----	----------------------------

CONTENTS

Study and Research

Some Thoughts on Literature, TV and Teaching Literature

A Children's Theatre — presentation of problems	Ilana Rimalt	3
Children's Theatre in the Soviet Union	Dr. Menuha Gilboa	10
A Theatre in the Classroom	Gershon Bergson	13
"The 35th of May", from the Book to the Stage	Yardena Hadas	17
	Avner Rothenberg	21

Personalities

A lyrical Merry-Go-Round — to the 75th Birthday of Anda Pinkerfeld-Amir

Dr. Uriel Ofek	24
----------------	----

Reading Experience

Lea Hovav	29
-----------	----

Methodology

Jerusalem in Fiction	Gershon Bergson	31
Jerusalem in Poetry	Dr. Uriel Ofek	36
"My Friend, the King of Jerusalem" (Arthur Wechsler)	Nili Lutzki	38
Book Reading as a compulsory Subject	Ezra Ben-Shalom	42

Reviews

The Legends of our Sages (to the appearance of the 3rd volume "So did our Wise Man")	Lea Hovav	43
"I am Picky" (Irena Libmann)	Alex Zehavi	48
"My Golden-Feathered Pet" (Doritt Orgad)	Zafrira Ger	51

From the Bookshelf

52

Around the World

International Congresses and Symposiums

56
